



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ  
Εθνικόν και Καποδιστριακόν  
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε.  
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ  
ΤΟΜΕΑΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ  
ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΜΕΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2011-2012

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**  
της **Καλλιόπης Γεωργίου Κακαλέτρη**  
**ΑΜ 614 ΠΜΣ**

**Αποχώρηση κράτους-μέλους από την ΕΕ και αποχώρηση  
κράτους-μέλους από την ΟΝΕ**

**Επιβλέποντες**

Καθηγητής κ. Βασίλειος Χριστιανός

Αθήνα 2012

# **Αποχώρηση κράτους-μέλους από την ΕΕ και αποχώρηση κράτους-μέλους από την ΟΝΕ**

**Επιμέλεια: Καλλιόπη Κακαλέτρη**

Copyright © Αθήνα, 2010

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

### **ΠΡΟΛΟΓΟΣ**

### **ΜΕΡΟΣ Α': Η αποχώρηση κράτους μέλους ως έκφανση κρατικής κυριαρχίας**

Εισαγωγή: Η κρατική κυριαρχία ως όριο στην ενωσιακή συμμετοχή

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Οικειοθελής αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση

1. Γενικά
2. Η περίπτωση της Γροιλανδίας
3. Το προ-Λισαβόνας καθεστώς – Η δημοσιοδιεθνολογική προσέγγιση
4. Το μετα-Λισαβόνας καθεστώς-Η ρήτρα εξόδου του άρθρου 50 ΣΕΕ

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Οικειοθελής αποχώρηση κράτους μέλους από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση

1. Τί συνεπάγεται η έλλειψη πρόβλεψης στις Συνθήκες
2. Η αρχή “a maiore ad minus”
3. Αποχώρηση από την Ευρωζώνη-Παραμονή στην Ευρωπαϊκή Ένωση
4. Συνολική αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, της οποίας υποεπίπεδο είναι η Οικονομική και Νομισματική Ένωση

### **ΜΕΡΟΣ Β': Η αποχώρηση κράτους μέλους ως κύρωση για αντι-ενωσιακή συμπεριφορά**

Εισαγωγή: Τα όρια της ενωσιακής έννοιας της κύρωσης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Επιβαλλόμενη αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση

1. Προσφυγή λόγω παραβίασης του ενωσιακού δικαίου από κράτος μέλος
2. Το άρθρο 7 ΣΕΕ – Η αναστολή δικαιωμάτων κράτους μέλους
2. Έμμεσοι τρόποι αποβολής κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Επιβαλλόμενη αποχώρηση κράτους μέλους από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση

1. Κυρωτικός μηχανισμός αναφορικά με την υιοθέτηση γενικών προσανατολισμών οικονομικών πολιτικών (άρθρο 121 ΣΛΕΕ)
2. Κυρωτικός μηχανισμός στο πλαίσιο της διαδικασίας υπερβολικού ελλείμματος (άρθρο 126 ΣΛΕΕ)
3. Η κυρωτική εξουσία της ΕΚΤ που παρέχει το άρθρο 132 ΣΛΕΕ (διάταξη που ισχύει μόνο για όσα κράτη έχουν υιοθετήσει το κοινό νόμισμα)
4. Το νέο άρθρο 136 παρ. 3 ΣΛΕΕ – Ο Μηχανισμός Σταθερότητας
5. Ο κυρωτικός μηχανισμός του άρθρου 8 του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης
6. Το ενδεχόμενο δικαστικής ακύρωσης πράξης προσχώρησης στο ενιαίο νόμισμα
7. Το ενδεχόμενο ανάκλησης απόφασης του άρθρου 140 ΣΛΕΕ

**ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

**ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ**

**ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ**

**ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ**

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στη διάρκεια των πρώτων στάδιων από τα οποία διήλθε το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης αλλά μέχρι και μια δεκαετία πριν, η απόσχιση ενός κράτους μέλους από τον ενωσιακό κορμό -είτε οικειοθελώς, είτε υπό τη μορφή αποπομπής- αποτελούσε ένα ενδεχόμενο απίθανο και κυρίως απευκταίο.

Σήμερα, παρά το γεγονός ότι η αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση ή από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση εξακολουθεί να αποτελεί απευκταίο ενδεχόμενο (τουλάχιστον φαινομενικά), οι ταχείες εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στο πολιτικό και οικονομικό σκηνικό, τόσο σε ευρωπαϊκό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, επιβάλλουν πλέον μια προσέγγιση του ενδεχομένου αποχώρησης περισσότερο απτή και συστηματική σε σύγκριση με το παρελθόν.

Παρολαυτά, δεν μπορεί να θεωρηθεί άστοχη η μέχρι πρότινος θεώρηση ως μη ρεαλιστικού ενός ενδεχομένου έκφρασης βούλησης αποχώρησης από κράτος μέλος, ιδιαίτερα αν ληφθούν υπόψη τα πολύπλευρα επιτευγμάτα τα οποία έχει πραγματοποιήσει η Ευρωπαϊκή Ένωση (και προγενέστερα οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες<sup>1</sup>) στη διάρκεια της λειτουργίας της, η οποία μετρά σήμερα περισσότερα από πενήντα έτη.

Αναμφισβήτητη θεωρείται πλέον η συμβολή του sui generis<sup>2</sup> θεσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην επίτευξη και προαγωγή της ειρήνης<sup>3</sup>, της ευημερίας και της εξέλιξης μέσα

---

1 Η [Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα](#) (ΕΚΑΧ), η [Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα](#) (ΕΟΚ) και η [Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας](#) (ΕΥΡΑΤΟΜ) ήταν οι τρεις Κοινότητες – διεθνείς οργανισμοί, οι οποίες αποτέλεσαν το προστάδιο της σημερινής μορφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και απέκτησαν ενιαία θεσμική δομή με την [Συνθήκη Συγγώνευσης](#) του 1965.

2 Για τον sui generis χαρακτήρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης βλ. και Hlavac M., Less Than a State, More Than an International Organization: The Sui Generis Nature of the European Union, Georgetown University, Georgetown Public Policy Institute, December 2010. Για τον sui generis χαρακτήρα της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης βλ. και Eichengreen B., Sui Generis EMU, Economic Papers 303, February 2008

3 Στον απόηχο της λήξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η επίτευξη ειρήνης στον ευρωπαϊκό χώρο αποτέλεσε πρωταρχικό στόχο των πρώτων εκφάνσεων ενοποίησης. Βλ. και απόσπασμα από την Διακήρυξη Σουμάν της 9ης Μαΐου 2005 με την οποία προτάθηκε η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) και η οποία θα αποτελέσει και το πρώτο βήμα στην δόμηση

στους κόλπους της ίδιας της Ένωσης, αλλά και σε σχέση με τα τρίτα κράτη, ενώ παράλληλα τα οφέλη που προκύπτουν για τα κράτη μέλη και τους ιδιώτες-πολίτες τους μέσω διαφορετικών (και διαρκών επεκτεινόμενων) τομέων δράσης της Ένωσης είναι πολυποίκιλα, με αποτέλεσμα η ευρωπαϊκή ιδιότητα να αποτελεί ως τώρα ιδιαίτερα επιθυμητή προσθήκη στην εθνική ταυτότητα, ενισχύοντας μέσω της συμμετοχής στην ευρωπαϊκή διακυβέρνηση, την θέση του εκάστοτε εθνικού κράτους στο διεθνές πεδίο.

Δεδηλωμένοι ενωσιακοί στόχοι, όπως η δόμηση και λειτουργία μιας ενιαίας αγοράς<sup>4</sup> και η μετάβαση στην τρίτη φάση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης<sup>5</sup>, αλλά και στόχοι που προέκυψαν ως αναγκαιότητα στην πορεία, όπως η αυξανόμενη πρόνοια για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων<sup>6</sup>, μέσα από την σταδιακή πραγμάτωσή

---

του συνολικού ενωσιακού οικοδομήματος: *"Η παγκόσμια ειρήνη δεν μπορεί να διατηρηθεί αν δεν αναληφθούν δημιουργικές προσπάθειες ανάλογες των κινδύνων που την απειλούν."*

4 Τεθειμένος από τα πρωταρχικά στάδια εξέλιξης ο στόχος της δόμησης μιας ενιαίας αγοράς, εντοπίζεται και στην θεμελιώδη απόφαση ΔΕΚ 26/62, απόφαση της 5/2/1963, Van Gend en Loos/Administratie der Belastingen, Συλλ. 1963.3: *"Ο στόχος της Συνθήκης ΕΟΚ, που είναι η θέσπιση μιας κοινής αγοράς, η λειτουργία της οποίας αφορά άμεσα τους πολίτες της Κοινότητας, συνεπάγεται ότι η Συνθήκη αυτή αποτελεί κάτι περισσότερο από μια συμφωνία που δημιουργεί μόνο αμοιβαίες υποχρεώσεις μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών"*. Βλ. και Σαχκεκίδου Ε., Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.48: *"Ήδη από την εποχή της ίδρυσής της η ΕΟΚ δεν επρόκειτο να περιορισθεί σε μορφές συνεργασίας μιας απλής ζώνης ελεύθερου εμπορίου ή τελωνειακής ένωσης, αλλά αναφερόταν στην δημιουργία μιας "κοινής αγοράς" (common market, marche commun). Η πρωταρχικής σημασίας για το κοινοτικό δίκαιο έννοια της κοινής αγοράς χρησιμοποιείται διεθνώς για να προσδιορίσει τον χώρο όπου μεταξύ συνεργαζόμενων κρατών κυκλοφορούν ελεύθερα όχι μόνον τα εμπορεύματα, αλλά και τα πρόσωπα, καθώς και οι υπηρεσίες και τα κεφάλαια"*.

5 Βασικότερο χαρακτηριστικό του τρίτου σταδίου της ΟΝΕ (με έναρξη την 1η Ιανουαρίου 1999) αποτελεί η εισαγωγή του κοινού νομίσματος (ευρώ), ενώ ταυτόχρονα η νομισματική πολιτική ασκείται πλέον κατά τρόπο ενιαίο από το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών και ξεκινά να ισχύει το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Για τα τρία στάδια υλοποίησης της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης βλ.και: <http://www.ecb.int/ecb/history/emu/html/index.el.html>

6 Με την Συνθήκη της Λισαβόνας, οι διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων αποκτούν νομική δεσμευτικότητα και αποτελούν πλέον πρωτογενές ενωσιακό δίκιο. Βλ. άρθρο 6 παρ. 1ΣΕΕ: *"Η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7ης Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόστηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007, στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες"*. Παράλληλα, με βάση την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, η Ένωση "προσχωρεί", *αναλαμβάνει δηλαδή την νομική*

τους έχουν καταστήσει την Ένωση έναν πολύπλευρο και εύελκτο οργανισμό, που σήμερα υπερβαίνει τα περιοριστικά οικονομικά και πολιτικά όρια της αρχικής του φύσης. Παράλληλα, σε ατομικό επίπεδο η κτήση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας<sup>7</sup> από τους πολίτες των κρατών μελών και το συνεπαγόμενο θεμελιώδες δικαίωμά τους ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής<sup>8</sup> καθιστούσε μέχρι πρότινος περαιτέρω θελκτική την παραμονή στον χώρο της Ένωσης.

Κοινός τόπος στην διάρκεια της εξελικτικής πορείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπήρξε εξ αρχής η αδιάλειπτη δέσμευση των κρατών μελών προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης μιας ολοένα στενότερης συνεργασίας με βασικά χαρακτηριστικά το αμετάκλητο της ενοποιητικής διαδικασίας, αλλά και την προαπαιτούμενη διαχρονικότητα του εγχειρήματος<sup>9</sup>.

Εξάλλου, οι συναπτές προσχωρήσεις<sup>10</sup> πολυάριθμων κρατών της ευρωπαϊκής ηπείρου στους κόλπους της Ένωσης και η συνακόλουθη συνεχής διεύρυνση των γεωγραφικών ορίων, αλλά και του πεδίου εδαφικής<sup>11</sup> εφαρμογής των Συνθηκών, συνηγορούν προς την

---

*υποχρέωση να προσχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών.*

7 Αρ. 20 ΣΛΕΕ και επ. Βλέπε και Παπαγιάννης Δ., Ευρωπαϊκό Δίκαιο, τέταρτη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2011, σελ.106: “η εισαγωγή του θεσμού της ιθαγένειας στην ενωσιακή έννομη τάξη σηματοδοτεί ευκρινώς την αποδέσμευση του ατόμου από το αμιγές οικονομικό πλαίσιο της εσωτερικής αγοράς και την αναγωγή του σε *citoyen*, σε πολίτη της ένωσης. Κατά συνέπεια, ποιος είναι πολίτης της ένωσης, δεν προσδιορίζεται ευθέως από το ενωσιακό δίκαιο, αλλά από το εκάστοτε εθνικό δίκαιο περί ιθαγένειας...”

8 Άρθρο 21 ΣΛΕΕ

9 βλ. απόσπασμα από την Διακήρυξη Σουμάν της 9ης Μαΐου 2005: “Η Ευρώπη δεν θα δημιουργηθεί δια μιας, ούτε σε ένα συνολικό οικοδόμημα: θα διαμορφωθεί μέσα από συγκεκριμένα επιτεύγματα που θα δημιουργήσουν πρώτα μια πραγματική αλληλεγγύη”.

10 Κράτη μέλη της ΕΕ (έτος προσχώρησης): [Αυστρία](#) (1995), [Βέλγιο](#) (1952), [Βουλγαρία](#) (2007), [Γαλλία](#) (1952), [Γερμανία](#) (1952), [Δανία](#) (1973), [Ελλάδα](#) (1981), [Εσθονία](#) (2004), [Ηνωμένο Βασίλειο](#) (1973), [Ιρλανδία](#) (1973), [Ισπανία](#) (1986), [Ιταλία](#) (1952), [Κάτω Χώρες](#) (1952), [Κύπρος](#) (2004), [Λεττονία](#) (2004), [Λιθουανία](#) (2004), [Λουξεμβούργο](#) (1952), [Μάλτα](#) (2004), [Ουγγαρία](#) (2004), [Πολωνία](#) (2004), [Πορτογαλία](#) (1986), [Ρουμανία](#) (2007), [Σλοβακία](#) (2004), [Σλοβενία](#) (2004), [Σουηδία](#) (1995), [Τσεχική Δημοκρατία](#) (2004), [Φινλανδία](#) (1995). Πηγή: [http://europa.eu/about-eu/countries/index\\_el.htm](http://europa.eu/about-eu/countries/index_el.htm)

11 βλ. άρθρα 52 ΣΕΕ και 355 ΣΛΕΕ



ίδια κατεύθυνση. Για όλους τους παραπάνω λόγους, μέχρι πρότινος οποιαδήποτε ενδεχόμενη διασπαστική προοπτική των δεσμών του ενωσιακού εγχειρήματος θα συνιστούσε παραλογισμό.

Παρολαυτά, στο παρόν στάδιο της ενοποιητικής πορείας αμφισβητείται πλέον ανοικτά η διαχρονικότητα ως προαπαιτούμενο μιας κλιμακούμενης ενοποίησης, όπως αυτή εννοούνταν κατά την κατάστροψη του ενωσιακού (αρχικά κοινοτικού) σχεδίου. Η αποχώρηση και η αποβολή κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί πλέον ζωντανό ζήτημα προς διερεύνηση, δεδομένου ότι η προϋπάρχουσα “θεσμική ατροφία της πολιτικής ενοποίησης”<sup>12</sup> έχει πλέον σχηματοποιηθεί και δημιουργεί γνήσια προσκόμματα στην περαιτέρω εμβάθυνση της απόπειρας ενοποίησης.

Από την μια πλευρά, το ενδεχόμενο οικειοθελούς αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση έχει πάρει πλέον μορφή μέσω της θνησιγενούς Συνταγματικής Συνθήκης<sup>13</sup>, η οποία μεταξύ άλλων, άφησε ως παρακαταθήκη στο κείμενο της μεταγενέστερης Συνθήκης της Λισαβόνας<sup>14</sup> την σχετική ρήτρα αποχώρησης<sup>15</sup> κράτους μέλους από το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που βρίσκεται ρητά θεσπισμένη στο άρθρο 50 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (στο εξής: ΣΕΕ). Μια ρήτρα προβληματική, η οποία όπως θα αναλυθεί παρακάτω, αναμφίβολα αντίκειται προς την καταστατική στοχοθεσία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος και πρωτίστως στο (θεωρητικά τουλάχιστον) μη αναστρέψιμό του.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα η οποία είχε συνομολογηθεί για διάρκεια πενήντα ετών<sup>16</sup> από την

---

12 Σκανδάμης Ν., Ευρωπαϊκό Δίκαιο Ι – Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003, σελ. 79

13 Η Συνταγματική Συνθήκη υπεγράφη στην Ρώμη στις 29 Οκτωβρίου 2004, δεν επικυρώθηκε όμως από όλα τα κράτη μέλη σύμφωνα με την προβλεπόμενη στις Συνθήκες διαδικασία και δεν τέθηκε τελικά σε ισχύ.

14 [http://europa.eu/lisbon\\_treaty/index\\_el.htm](http://europa.eu/lisbon_treaty/index_el.htm)

15 Το άρθρο I-60 της Συνταγματικής Συνθήκης “μεταφράστηκε” στο άρθρο 50 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

16 Πενήντα έτη μετά την έναρξη ισχύος της, [η συνθήκη έληξε όπως προβλεπόταν στις 23 Ιουλίου 2002](#). Πριν από την κατάργησή της, είχε τροποποιηθεί επανειλημμένως με τις ακόλουθες συνθήκες: συνθήκη συγχώνευσης (Βρυξέλλες 1965), συνθήκες που επιφέρουν τροποποιήσεις σε ορισμένες δημοσιονομικές διατάξεις (1970 και 1975), συνθήκη για τη Γροιλανδία (1984), συνθήκη για την

έναρξη ισχύος της, η πρώην Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, όπως και οι σημερινές Συνθήκες για την Ευρωπαϊκή Ένωση και για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχουν συναφθεί με *αόριστη διάρκεια*<sup>17</sup>.

Και βέβαια, διαφωτιστική επί της σκοπούμενης διάρκειας λειτουργίας της (τότε) Κοινότητας είναι και η θεμελιακή απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης Costa/E.N.E.L.<sup>18</sup>, όπου γίνεται λόγος για “μία Κοινότητα απεριόριστης διάρκειας, έχουσα δικά της όργανα, νομική προσωπικότητα, ικανότητα δικαίου, ικανότητα διεθνούς εκπροσωπήσεως και ιδίως πραγματικές εξουσίες απορρέουσες από τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων τους και τη μεταβίβαση εξουσιών τους στην Κοινότητα...”.

Παράλληλα, ζήτημα γεννάται αναφορικά με την δυνατότητα οικειοθελούς αποχώρησης μόνο από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση, καθώς στο κείμενο των Συνθηκών δεν περιλαμβάνεται κάποια ειδικότερη διάταξη που να αφορά εκούσια αποχώρηση μόνο από το συγκεκριμένο υποπίπεδο.

Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερη χροιά έχουν αποκτήσει πλέον τα ερωτήματα που ανακύπτουν σχετικά με το αν υπάρχει ή αν θα μπορούσε να υπάρξει κάποιο συλλογικό δικαίωμα των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή μόνο της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης να αποπέμψουν άλλο κράτος μέλος υπό μορφή κύρωσης λόγω μη εκπλήρωσης των ενωσιακών του υποχρεώσεων, με αποτέλεσμα την διακινδύνευση της ενωσιακής συνοχής, αλλά και των ιδίων συμφερόντων των επιμέρους κρατών μελών.

Η παρούσα μελέτη χωρίζεται σε δύο αντιθετικά μέρη, τα οποία προκύπτουν από την ενεργητική ή παθητική θέση στην οποία βρίσκεται το κράτος μέλος σε κάθε περίπτωση: δηλαδή στην θέση του δρώντος ή στην θέση του αποδέκτη της δράσης.

---

Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ, Μάαστριχτ, 1992), ενιαία ευρωπαϊκή πράξη (1986), συνθήκη του Άμστερνταμ (1997), συνθήκη της Νίκαιας (2001) και συνθήκες προσχώρησης (1972, 1979, 1985 και 1994).

17 Άρθρα και βλ. Και Weiler J. H.H., Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of the European Economic Community, 20 Israel Law Review vol. 282, 1985, ο οποίος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι διατάξεις αυτές έχουν την υφή “*ρητρών μη-αποχώρησης*” και Harhoff F., “Greenland's Withdrawal from the European Communities”, CMLRev, Vol.20 (1983), σύμφωνα με τον οποίο η συνομολόγηση των Συνθηκών, χωρίς να προσδιορίζεται ο χρονικός ορίζοντας ισχύος τους, συνεπάγεται ότι μονομερής καταγγελία θα ήταν παράνομη.

18 ΔΕΚ 6/64, απόφαση της 15/7/1964, Costa/E.N.E.L., Συλλ. 1964.1141

Συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος το ζήτημα προσεγγίζεται από την πλευρά του κράτους μέλους που δρα ως κυριάρχo κράτος και εξετάζονται οι νομικές δυνατότητες που αυτό έχει σε περίπτωση που αποφασίσει να αποχωρήσει οικειοθελώς από την Ευρωπαϊκή Ένωση ή/και την Οικονομική και Νομισματική Ένωση ως έκφανση της κρατικής του κυριαρχίας. Ουσιαστικά δηλαδή θα αναφερθούμε στην δυνατότητα ή μη οικειοθελούς αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Οικονομική και Νομισματική Ένωση ως εκδήλωση του στενού πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας<sup>19</sup> που παραμένει πάντα στην διάθεση των κρατών μελών μετά την παραχώρηση μέρους της προς χάριν της υπερεθνικότητας του ενωσιακού εγχειρήματος.

Το δεύτερο μέρος της μελέτης θέτει το κράτος μέλος στη θέση του αποδέκτη της δράσης, δηλαδή μιας ενδεχόμενης αποβολής του από την Ευρωπαϊκή Ένωση ή μόνο από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση ως κύρωση για αντι-ενωσιακή συμπεριφορά με βάση κάποιο υπό εξέταση συλλογικό δικαίωμα των υπόλοιπων κρατών μελών. Ουσιαστικά δηλαδή θα γίνει λόγος για την δυνατότητα ή μη αποπομπής κράτους μέλους από τα υπόλοιπα κράτη μέλη σε περίπτωση διαρκούς και σοβαρής παραβίασης των αρχών και των κανόνων λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης.

Σημειώνεται πως το αντικείμενο της παρούσας μελέτης οριοθετείται στην παρουσίαση των νομικών δυνατοτήτων αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Οικονομική και Νομισματική Ένωση, ενώ δεν τίθενται προς εξέταση οικονομικές ή πολιτικές πτυχές του ζητήματος, καθώς κρίνονται εκτός αντικειμένου.

---

19 βλ. και Σκανδάμης Ν., Ευρωπαϊκό Κοινοτικό και Ελληνικό Δίκαιο Προσαρμογής, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σελ. 61: “Ο κοινοτικός δεσμός με την συνακόλουθη παραχώρηση αρμοδιοτήτων προς την κοινότητα θεωρείται καταρχήν οριστικός... προς δε αυτήν την κατεύθυνση κατατείνει ολόκληρος ο κοινοτικός θεσμός, να δημιουργήσει οργανικό δεσμό ομοσπονδιακού τύπου. Όσο όμως και αν το οικονομικό και πολιτικό κόστος μια εξόδου από την κοινότητα είναι υψηλό, ώστε να μπορεί να γίνεται λόγος για “σημείο μη επιστροφής”, το νομικό ενδεχόμενο ρήξης του κοινοτικού δεσμού είναι υπαρκτό”.

## ΜΕΡΟΣ Α': Η αποχώρηση ΚΜ ως έκφραση κρατικής κυριαρχίας

### **ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

#### *Η κρατική κυριαρχία ως όριο στην ενωσιακή συμμετοχή*

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως πολιτική ένωση κρατών που παραμένουν κυρίαρχα<sup>20</sup>, αποτελεί έναν ιδιόμορφο τύπο υπερεθνικής συνεργασίας. Με την απόφαση Costa/E.N.E.L., το Δικαστήριο έσπευσε να διατυπώσει την ιδιομορφία που διείπε εξαρχής την Συνθήκη της ΕΟΚ σε σχέση με τις κλασικές διεθνείς συνθήκες, διατυπώνοντας ουσιαστικά τις πτυχές της διαφορετικότητας της ενωσιακής έννομης τάξης<sup>21</sup> σε σύγκριση με την διεθνή έννομη τάξη<sup>22</sup>. Στην βάση του συλλογισμού του Δικαστηρίου βρίσκεται η παραχώρηση από τα κράτη μέλη κυριαρχικών δικαιωμάτων<sup>23</sup> προς την Ένωση<sup>24</sup> και ο κατ' επέκταση

---

20 Σκανδάμης Ν., Ευρωπαϊκό Δίκαιο Ι, Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2003, σελ. 79

21 Για την ενσωμάτωση της κοινοτικής έννομης τάξης βλ. και Κακούρης Κ., Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου Γενικής Θεωρίας του Δικαίου Μετα-νομικές, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1998: "... το κοινοτικό δίκαιο ισχύει μέσα στο έδαφος κάθε κράτους μέλους και έναντι των πολιτών του και ότι οφείλουν να το εφαρμόζουν τα επιφορτισμένα εθνικά όργανα και δικαστήρια, αγνοώντας το εθνικό δίκαιο, όταν πρόκειται για θέματα που ρυθμίζονται από το κοινοτικό δίκαιο (Simmenthal).

22 ο.π. Απόφαση Costa/E.N.E.L., σελ. 1197: "Αντίθετα προς τις συνήθεις διεθνείς συνθήκες, η Συνθήκη της ΕΟΚ δημιούργησε ιδιαίτερη έννομη τάξη, η οποία ενσωματώθηκε στα νομικά συστήματα των κρατών μελών από της θέσεως της Συνθήκης σε ισχύ και δεσμεύει τα δικαστήριά τους".

23 ο.π. Απόφαση Costa/E.N.E.L., σελ. 1197: "...τα κράτη μέλη περιόρισαν, αν και σε ορισμένους μόνο τομείς, τα κυριαρχικά τους δικαιώματα και δημιούργησαν έτσι ένα σύστημα δικαίου εφαρμοζόμενο τόσο στους υπηκόους τους όσο και σ'αυτά τα ίδια".

24

Για την αρχή της δοτή αρμοδιότητας βλ. και Σκανδάμη Ν., Ευρωπαϊκό Κοινοτικό και Ελληνικό Δίκαιο Προσαρμογής, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σελ. 198: "...η νομική έκφραση του πολιτικού γεγονότος της παραχώρησης διέρχεται μέσα από την ύπαρξη κανόνων αρμοδιότητας, ανάμεσα στους οποίους κεντρική θέση κατέχει η αρχή της δοτής (ή περιορισμένης) αρμοδιότητας (principe de l'attribution des competences). Πηγή της κοινοτικής εξουσίας είναι η κρατική εξουσία, η οποία όμως πλέον ασκείται με τρόπο συλλογικό, σύμφωνα με τις ιδρυτικές συνθήκες. Προκύπτει έτσι μια ευρύτερη ανακατανομή της κρατικής εξουσίας: άλλοτε αυτή ασκείται από μόνο το κράτος μέλος, άλλοτε συλλογικά μέσα από την κοινότητα. Σε κάθε περίπτωση προς εξυπηρέτηση ενός τεκμαρτού

περιορισμός των αρμοδιοτήτων τους σε ορισμένους τομείς. Ουσιαστικά δηλαδή, “όσον αφορά το δικαίκο σύστημα, ενώ το κράτος μέλος είναι παντοδύναμο στην δικαιοπαραγωγή, στο πρακτικό πεδίο της δικαιοεκτέλεσης συνιστά εξουσία περιορισμένη<sup>25</sup>”. Το κράτος μέλος δηλαδή, απεκδύεται αυτοβούλως ορισμένων δικαιώματων του για λόγους αμιγώς ενωσιακής φύσης όπως είναι η ανάγκη ενοποίησης, η λειτουργία της κοινής αγοράς ή η υποχρεωτική δικαστική επίλυση διαφορών, ενώ παράλληλα περιορισμοί της κρατικής κυριαρχίας<sup>26</sup> επιβάλλονται και από το διεθνές

---

οφέλους του κράτους μέλους. Αντλεί επομένως η κοινοτική εξουσία από την πληρότητα της κρατικής, με τρόπο που ό,τι δεν παραχωρείται στην κοινότητα, παραμένει στο κράτος μέλος... Η παραχώρηση αρμοδιοτήτων από το κράτος μέλος στην κοινότητα και η αντίστοιχη απέκδυση του κράτους μέλους διενεργούνται με βάση την ειδικότητα του αντικειμένου άσκησης της αρμοδιότητας”.

25 βλ. και Σκανδάμη Ν., Το κράτος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Α. Ν. Σάκκουλας, 1986, σελ. 28

26 βλ. και Σκανδάμη Ν., Το παράδειγμα της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης: Μεταξύ κυριαρχίας και αγοράς, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, σελ. 46-48: “Προ της αδυναμίας να ανατραπεί μια μακρά παράδοση κρατοκεντρικής αντίληψης του δικαίου (state-determined discourse, αλλά και προς το σκοπό να “τεθούν οι βάσεις μια διαρκώς στενότερης ενώσεως των ευρωπαϊκών λαών” (Προοίμιο Συνθήκης ΕΚ), οι συντάκτες της συνθήκης της Ρώμης δημιούργησαν το 1957 ανοικτές προϋποθέσεις υπέρβασης της παραδοσιακής διακρατικής δομής για έναν περιορισμένο κύκλο συμβαλλόμενων κρατών: χωρίς να θιγούν ευθέως και αμέσως τα εξωτερικά χαρακτηριστικά της δομής των κρατών αυτών, διαμόρφωσαν, μέσα από μια θεσμικά εγγεγραμμένη δυναμική, προϋποθέσεις, αν όχι διάσπασης, σε βάθος χρόνου, της κρατικής δομής ως ενιαίας, αποψίλωσης όμως αυτής της δομής ως πλήρους (pleine). Οι συντάκτες των ιδρυτικών συνθηκών επινόησαν έτσι χαρακτηριστικά που αποσκοπούσαν στην ανατροπή της ισορροπίας της παλαιάς δομής εκ των έσω: Η διάβρωση της εσωτερικής κυριαρχίας του κράτους μέλους χωρούσε ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων όρων άσκησης της εξωτερικής του κυριαρχίας. Το πολιτικό αυτό στρατήγημα, μέσα στο ίδιο το θεμέλιο του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, οργανώνει την συμβίωση του παλιού με το νέο, του διακρατικού με το μεταεθνικό. Η συμβίωση των δυο στοιχείων συντηρείται, καθ’ όλη την εξέλιξη της ενοποιητικής διαδικασίας, ως προϊόν όμως μιας νομικής σύνθεσης, που τελεί υπό διαρκή θεσμική ένταση... Κατά συνέπεια, η εθνική εξουσία ασκείται εφεξής υπό την επιφύλαξη της μεταεθνικής νομοτέλειας. Προβάλλει έτσι ένα καθεστώς ουσιαστικής υπέρβασης του κυρίαρχου κράτους μέλους μέσω μορφών μεταεθνικής διακυβέρνησης, που συνεπάγονται γι’ αυτό απέκδυση πτυχών της δυναστικής του εξουσίας και, δια του τρόπου αυτού, τη μετάπτωσή του σε μια νομική τάξη χωρίς προνόμια κυριαρχίας. Αυτό το “παράδοξο της κυριαρχίας” εκδηλώνεται ανοικτά, όταν το ίδιο το κράτος, ασκώντας την κατά την κατά το διεθνές δίκαιο ελευθερία του (εξωτερική κυριαρχία), αυτοπεριορίζεται -συμβαλλόμενο με άλλα- ακόμα και σε πτυχές που συνιστούν το συνταγματικό του δίκαιο (εσωτερική κυριαρχία). Αυτοπεριορίζεται συνεπώς το κράτος ως ύψιστη ισχύς εντός της εδαφικής του επικράτειας, ως ισχύς ικανή να συνθλίψει την

δίκαιο. Όπως σημειώνει ο Περάκης, αναμφισβήτητα ο κυριότερος παράγων περιορισμού της κρατικής κυριαρχίας εντός της Κοινότητας είναι το κοινοτικό δίκαιο. Όπως ο ίδιος προσθέτει, εκτός από τον αυτόβουλο περιορισμό της κρατικής κυριαρχίας, τον οποίο επιλέγει και στον οποίο αναγκάζεται να προβεί το κράτος λόγω της δημιουργίας και της λειτουργίας της Κοινότητας, και πέραν της καταλυτικής για την κρατική βούληση ισχύος του κοινοτικού δικαίου, όρους στην άσκηση της κρατικής κυριαρχίας θέτει και η Κοινή Αγορά. Ο στόχος της δημιουργίας της Κοινής Αγοράς ήταν ένας από τους πρωταρχικούς για την Κοινότητα, ενώ κατά τη διάρκεια της πορείας του ενοποιητικού εγχειρήματος υπήρξε ο σημαντικότερος προωθητικός μηχανισμός της... Εξάλλου οι τέσσερις θεμελιώδεις ελευθερίες της Αγοράς, δηλαδή η ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, υπηρεσιών, εργαζομένων και κεφαλαίων, ειδικά όπως προβλέπονται από τις Συνθήκες και ερμηνεύονται ευρέως από το ΔΕΕ, αποτελούν πρίσμα υπό το οποίο εξετάζεται οποιαδήποτε απόκλιση του κράτους από δεσμευτική διάταξη που αφορά την κοινή αγορά, είτε η απόκλιση αυτή είναι βασισμένη σε ρήτρα εξαίρεσης, είτε όχι. Ενδεικτικό του περιορισμού της κρατικής κυριαρχίας σε κοινοτικό επίπεδο είναι και η απαγόρευση της αυτοδικίας, που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του κοινοτικού εγχειρήματος<sup>27</sup>. Παρολαυτά, όπως προκύπτει γλαφυρά και από την απόφαση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου *Maastricht Urteil*<sup>28</sup>, τα κράτη μέλη παραμένουν οι “Κύριοι των Συνθηκών”<sup>29</sup> και διατηρούν πάντα το δικαίωμα να αποχωρήσουν οικειοθελώς από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ανακαλώντας τις πράξεις προσχώρησης τους<sup>30</sup>.

---

αντίσταση των δυνάμει υποκειμένων της είτε υπό τη μορφή ενός δικαιούχου που τη διαθέτει (του έθνους ή του λαού) είτε υπό τη μορφή μιας δομής που την ενσαρκώνει (το κράτος και τα όργανά του).

27 Περάκης Εμ., Τα Δικαιοδοτικά Όρια του ΔΕΚ υπό Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σελ 141, 143

28 Απόφαση *Maastricht Urteil*, BverfGE 89, 155 της 12ης Οκτωβρίου 1993

29 βλ. και Herbst J., *Observations on the Right to Withdraw from the European Union: Who are the “Masters of the Treaties”?*, German Law Review, p. 1755 – 1760, Vol. 6, no.11, 2005

30 βλ. και MacCormick N., *The Maastricht Urteil: Sovereignty Now*, European Law Journal, Vol.1, No. 3, November 1995, σελ. 259-266, σύμφωνα με τον οποίο “η κρατική κυριαρχία των κρατών δεν έχει χαθεί, απλώς πλέον υπόκειται σε μια διαίρεση και έναν συνδυασμό εσωτερικά, ενώ κατά κάποιον τρόπο ενδυναμώνεται εξωτερικά. Αυτή η διαδικασία διαίρεσης και συνδυασμού έχει φέρει τα κράτη μέλη σε μια μορφή που βρίσκεται πέρα από το κυρίαρχο κράτος (με την κλασική του έννοια)”.

Επιπλέον, με την απόφαση Lisbon Urteil<sup>31</sup> το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο επικαιροποίησε ουσιαστικά την παραπάνω διαπίστωση του, επισημαίνοντας πως στο παρόν στάδιο εξέλιξης του ενωσιακού δικαίου (όπως αυτό διαγράφεται μέσα στο κείμενο της τροποποιητικής Συνθήκης της Λισαβόνας), η Ένωση δεν αποτελεί ομοσπονδιακό κράτος και τα μέλη της διατηρούν τα συνταγματικά τους εχέγγυα εθνικής ταυτότητας, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι τα βήματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης πρέπει να μπορούν, κατ' αρχήν, να ανακληθούν. Παράλληλα υπενθύμισε ότι το Γερμανικό Σύνταγμα απαγορεύει την μεταφορά στην Ένωση της αρμοδιότητας να αποφασίζει για την δική του αρμοδιότητα (kompetenz-kompetenz)<sup>32</sup>.

Είναι προφανές ότι κατά την άσκηση της κρατικής του κυριαρχίας, μέσα σε όλες τις άλλες δυνατότητες που περικλείονται στην άσκηση αυτής, το κράτος μέλος έχει την δυνατότητα να αποφασίσει να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μια τέτοια δυνατότητα δεν θα μπορούσε παρά να γίνει δεκτή και στο προ-Λισαβόνας καθεστώς, παρά την απουσία της σχετικής ρήτρας εξόδου, αγνοώντας την αντίθεση μιας τέτοιας κίνησης προς την δεδηλωμένη επιδίωξη για στενότερη οικονομική και πολιτική πρόσδεση.

Στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους θα γίνει ανάλυση των νομικών δυνατοτήτων που έχει ένα κράτος μέλος να αποχωρήσει οικειοθελώς από το *maius*, δηλαδή την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτους μέρους θα εξεταστούν οι νομικές δυνατότητες οικειοθελούς αποχώρησης κράτους μέλους από το *minus*, δηλαδή την Οικονομική και Νομισματική Ένωση, και στις δύο περιπτώσεις ως έκφανση κρατικής κυριαρχίας του κράτους μέλους.

---

31 Απόφαση Lisbon Urteil, BverfG, 2 be 2/08 της 30ης Ιουνίου 2009

32 βλ. και Konstandinides Theodore, Division Of Powers in European Union Law – The Delimitation of Internal Competence between the EU and the Member States, European Monographs, Kluwer Law International, 2009, σελ. 50, σύμφωνα με τον οποίο η αναγκαιότητα πολιτικής και οικονομικής ενδυνάμωσης κατευθύνει τα κράτη μέλη σε εθελούσιο αυτοπεριορισμό με βάση το τεκμήριο αρμοδιότητας της αρμοδιότητας.

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Οικειοθελής αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση**

### *Γενικά*

Αναφορικά με το δικαίωμα αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση, πρέπει αρχικά να ειπωθεί πως μέχρι την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας, δεν υπήρχε καμία διάταξη η οποία να προβλέπει τέτοιο δικαίωμα για τα κράτη μέλη<sup>33</sup>. Όπως προαναφέρθηκε, η ανειλημμένη, διαρκής δέσμευση των κρατών μελών προς την στοχοθεσία της Ένωσης, αλλά και η εν πολλοίς επιτυχημένη πορεία που έχει διαγράψει αυτή, δεν είχε φέρει στο προσκήνιο την ανάγκη ρύθμισης του συγκεκριμένου ζητήματος μέχρι πρόσφατα.

Υπό αξιολόγηση παραμένει η μέχρι πρότινος σιωπή<sup>34</sup> των Συνθηκών επί του δικαιώματος αποχώρησης από την Ένωση, η οποία μπορεί να σημαίνει δύο πράγματα: αφενός ότι, εφόσον δεν προβλεπόταν σχετικό δικαίωμα, αυτό δεν υπήρχε και αφετέρου ότι, τα κράτη μέλη ήταν πάντα ελεύθερα να αποχωρήσουν από την Ένωση και τις σχετικές υποχρεώσεις τους (παραιτούμενα και από τα ανάλογα δικαιώματα), εφόσον , όπως ειπώθηκε παραπάνω, παρακρατούν τον στενό πυρήνα της εθνικής κυριαρχίας τους και παραμένουν οι “Κύριοι των Συνθηκών”.

Προς την δεύτερη δε αυτή κατεύθυνση παραπέμπει και το γεγονός πως, όταν η Μεγάλη Βρετανία το 1975 διεξήγαγε δημοψήφισμα<sup>35</sup> σχετικά με το σκόπιμο ή μη της παραμονής

---

33 Σε αντίθεση με την διαδικασία εισδοχής νέων μελών στην Ευρωπαϊκή Ένωση που σκιαγραφείται στο σημερινό άρθρο 49 ΣΕΕ και αντικατοπτρίζει τα λεγόμενα “κριτήρια της Κοπεγχάγης”. [http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf](http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf) και [http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/ec/00400-C.EN5.htm](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00400-C.EN5.htm)

34 Βλ. και Σκανδάμη Ν., Το κράτος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ι, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986, σελ. 231: “Με την σιγή τους για τις ακραίες καταστάσεις της αποχώρησης ή του αποκλεισμού από την κοινότητα οι ιδρυτικές συνθήκες αφήνουν ουσιαστικά να λειτουργήσουν οι ισορροπίες της συγκεκριμένης ενοποιητικής φάσης την οποία διατρέχει η κοινότητα: προωθημένη θεσμοθεσία, ενισχύει τα ρυθμιστικά στοιχεία των συνθηκών που εισάγουν εσωστρέφεια, αλληλεγγύη και οργανική ενότητα αποκόπτοντας το κράτος μέλος από τη δικαιοκαθοριστική εξουσία που του αναγνωρίζει η διεθνής έννομη τάξη. Οπισθοδρομούσα αντίθετα θεσμοθεσία επαναφέρει το κράτος μέλος στη διεθνή κοινωνία των ανεξάρτητων και κυρίαρχων κρατών”.

35 [http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/june/6/newsid\\_2499000/2499297.stm](http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/june/6/newsid_2499000/2499297.stm)



της χώρας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, δεν τέθηκε καν ζήτημα αν είχε ή δεν είχε την σχετική νομική δυνατότητα. Ουσιαστικά, μόνη η διεξαγωγή δημοψηφίσματος αναφορικά με την παραμονή ή όχι στην Ένωση επισφράγιζε την ύπαρξη του ανάλογου δικαιώματος, ακόμα κι αν αυτό δεν είχε ακόμη προβλεφθεί ρητά στο κείμενο των Συνθηκών. Παρολαυτά, όπως επισημαίνει και ο Αθανασίου<sup>36</sup>, οι περιορισμοί που αντιμετώπιζαν τα κράτη μέλη αναφορικά με το ζήτημα επαναδιαπραγμάτευσης των πράξεων προσχώρησής του στην Ένωση, η αρχή της αλληλεγγύης και η απαιτούμενη ομοφωνία στο πλαίσιο της διαδικασίας αναθεώρησης των Συνθηκών θα μπορούσε να σημαίνει πως δεν υπήρχε δικαίωμα ούτε μονομερούς, είτε ύστερα από διαπραγμάτευση, αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση πριν την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας.

#### *Η περίπτωση της Γροιλανδίας*

Το μοναδικό προηγούμενο αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση που έχει καταγραφεί αφορά την περιοχή της Γροιλανδίας<sup>37</sup>, η οποία ύστερα από θετικό δημοψήφισμα που είχε προηγηθεί αναφορικά με τη σκοπιμότητα της παραμονής της στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, κίνησε διαδικασία διαπραγμάτευσης και τελικά αποχώρησης από αυτήν, λίγο μετά από την κτήση της αυτονομίας της από την Δανία το 1979. Συγκεκριμένα, η Γροιλανδία είχε αιτηθεί την αποχώρησή της από την ΕΟΚ και συνακόλουθα, την υπαγωγή της στο καθεστώς των υπερπόντιων χωρών και εδαφών (ΥΧΕ)<sup>38</sup>. Η Γροιλανδία αποχώρησε τελικά το 1985 ύστερα από μακρές

---

36 Athanassiou Ph., Of Past Measures and Future Plans for Europe's Exit from the Sovereign Debt Crisis: What is Legally Possible (and What Not), *European Law Review*, vol.36, 2011, σελ.12

37 Η Γροιλανδία είναι Δανική περιοχή με αυτοδιάθεση.

38 [http://europa.eu/legislation\\_summaries/development/overseas\\_countries\\_territories/index\\_el.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/development/overseas_countries_territories/index_el.htm)

Οι είκοσι μία υπερπόντιες χώρες και εδάφη (ΥΧΕ - Overseas Countries and Territories) υπάγονται συνταγματικά σε τέσσερα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ): τη Δανία, τη Γαλλία, τις Κάτω Χώρες και το Ηνωμένο Βασίλειο. Οι υπήκοοί τους είναι ευρωπαίοι πολίτες. Ωστόσο, οι χώρες αυτές δεν αποτελούν τμήμα του εδάφους της ΕΕ. Συνεπώς, δεν υπάγονται άμεσα στο ευρωπαϊκό δίκαιο, αλλά απολαύουν καθεστώτος σύνδεσης με τα κράτη μέλη, το οποίο προβλέπεται στη Συνθήκη της Λισαβόνας. Στόχος αυτής της σύνδεσης είναι κυρίως η συμβολή στην οικονομική και κοινωνική τους ανάπτυξη.

διαπραγματεύσεις αναφορικά με τους όρους αποχώρησης και το καθεστώς των σχέσεων που θα διατηρούσαν μεταξύ τους Γροιλανδία και Κοινότητα με τροποποίηση των Συνθηκών που κυρώθηκε από όλα τα κράτη μέλη<sup>39</sup>.

Δεν χωράει αμφιβολία πως η περίπτωση της αποχώρησης της Γροιλανδίας από την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα δεν μπορεί να θεωρηθεί “πλήρες” προηγούμενο, καθώς η συγκεκριμένη περιοχή αποτελούσε μέρος κράτους μέλους και όχι κράτος μέλος, το οποίο διέθετε κάποιους εύλογους γεωπολιτικούς λόγους<sup>40</sup> που το ώθησαν να επιδιώξει την αποχώρησή του (ενδεχομένως, σε ένα βαθμό, και ως πρώτη έκφανση της νεόκτητης κυριαρχίας του). Πρόκειται δηλαδή για μια περίπτωση η οποία διαφέρει αισθητά, κυρίως στην έκταση των έννομων συνεπειών, από μια ενδεχόμενη αποχώρηση κράτους με πλήρη ιδιότητα μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

#### *Το προ-Λισαβόνας καθεστώς - Η δημοσιοδιεθνολογική προσέγγιση*

Προτού όμως προχωρήσουμε στην ανάλυση του ισχύοντος καθεστώτος αναφορικά με την δυνατότητα αποχώρησης από την Ένωση, χρήσιμο κρίνεται να δούμε ποιά ήταν η συλλογιστική που είχε διαμορφωθεί επί του θέματος πριν την υπογραφή και την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας.

Δεδομένου του ότι πριν την θέση σε ισχύ της τροποποιητικής Συνθήκης δεν υπήρχε καμία διάταξη που να προβλέπει την δυνατότητα αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και χωρίς να είναι σαφές αν μπορεί να υπαχθεί η Ένωση ανάμεσα στους διεθνείς οργανισμούς κλασικής υφής, η μόνη συλλογιστική που μπορούσε να ακολουθηθεί είχε να κάνει μια προσέγγιση από την σκοπιά του δημοσίου διεθνούς δικαίου<sup>41</sup>. Συγκεκριμένα, το ΔΕΚ σε διάφορες αποφάσεις<sup>42</sup> του αποδέχεται ως

---

39 Για εκτεταμένη ανάλυση βλ. Harhoff F., “Greenland's Withdrawal from the European Communities”, CMLRev, Vol.20 (1983)

40 βλ. και Weiss F., Greenland's Withdrawal from the European Communities, European Law Review, 10, 1985, p.173. Για περαιτέρω μελέτη: Foighel, “Home Rule in Greenland: A Framework for Local Autonomy” (1980) 17 C.M.L.Rev. 91, Luchaire, “L'autonomie groenlandaise a l' epreuve du Marche Commun” , Revue du Droit Europeen, 1980, 203, p.229

41 Για την σχέση ενωσιακού και διεθνούς κανόνα δικαίου βλ. Περάκης Μ., Η Ένταξη και Εφαρμογή του Διεθνούς Κανόνα στην Έννομη Τάξη της ΕΕ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

αναπόσπαστο κομμάτι της ενωσιακής έννομης τάξης εκείνους τους διεθνείς κανόνες, που παρότι απορρέουν από διεθνείς συμβάσεις στις οποίες η Ένωση δεν είναι μέλος, τη δεσμεύουν ως γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου<sup>43</sup>. Μια τέτοια σύμβαση, στην οποία δηλαδή η Ένωση δεν έχει προσχωρήσει, αποτελεί βέβαια η Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο το Συνθηκών του 1969 (ΣΒΔΣ)<sup>44</sup>, ορισμένες διατάξεις της οποίας μπορούν να εξεταστούν προκειμένου να εξεταστεί αν υπήρχε δικαίωμα αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση πριν την θέση σε ισχύ της ΣτΛ.

Συγκεκριμένα, στο άρθρο 26 ΣΒΔΣ διατυπώνεται η βασική αρχή του διεθνούς δικαίου “*pacta sunt servanda*”, στην οποία φαίνεται να αντιτίθεται η μονομερής καταγγελία Συνθήκης η οποία δεν προβλέπει δικαίωμα αποχώρησης από αυτήν<sup>45</sup>. Ταυτόχρονα, το άρθρο 56 ΣΒΔΣ ρυθμίζει ακριβώς την περίπτωση όπου καταγγελία, αποχώρηση ή τερματισμός δεν προβλέπεται σε μια Συνθήκη και αναγνωρίζει σχετικό δικαίωμα σε δύο εναλλακτικές περιπτώσεις. Συγκεκριμένα, αναγνωρίζει δικαίωμα αποχώρησης από μια σιωπηλή επί του συγκεκριμένου δικαιώματος Συνθήκη αφενός, στην περίπτωση που

---

42 ΔΕΚ 104/81, απόφαση της 26.10.1982 Hauptzollamt Mainz/Kupferberg & Cie., Συλλ. 1982, σελ. 3641, σκ. 11: “ *Η συνθήκη περί ιδρύσεως της Κοινότητας παρέχει στα κοινοτικά όργανα την εξουσία όχι μόνον να εκδίδουν πράξεις που εφαρμόζονται εντός της Κοινότητας, αλλά και να συνάπτουν συμφωνίες με τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς σύμφωνα με τις διατάξεις της συνθήκης. Κατά το άρθρο 228, παράγραφος 2, τα κράτη μέλη δεσμεύονται από τις συμφωνίες αυτές όπως και τα ανωτέρω όργανα. Συνεπώς, τόσο τα κοινοτικά όργανα, όσο και τα κράτη μέλη, έχουν την υποχρέωση να εξασφαλίζουν την τήρηση των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τις συμφωνίες αυτές*”. Βλέπε και ΔΕΚ 181/73, απόφαση της 30/4/1974, Haegemann/Belgian State, Συλλ. 1974, σελ. 449 σκ. 3,4 και 5: “ *Η Συμφωνία των Αθηνών συνήφθη από το Συμβούλιο, σύμφωνα με τα άρθρα 228 και 238 της Συνθήκης, όπως προκύπτει από την απόφαση της 25ης Σεπτεμβρίου 1961. Επομένως, αυτή η Συμφωνία, όσον αφορά την Κοινότητα, είναι πράξη οργάνου της Κοινότητας, υπό την έννοια του άρθρου 177, πρώτη παράγραφος, περίπτωση β'. Οι διατάξεις της Συμφωνίας αποτελούν, από της θέσεώς της εν ισχύι, αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής εννόμου τάξεως*”. Βλ. Και Jakob A., Neutralizing the Sovereignty Question Compromise Strategies in Constitutional Argumentation before European Integration and since, *European Constitutional Law Review*, 2: 375–397, 2006, σελ. 377

43 Περάκης Μ., Η νομική διάσταση της εξόδου κράτους μέλους από τη ζώνη του ευρώ ή/και την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό το φως του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου, Νομικό Βήμα, σελ. 2246-2262, τόμος 59, 2011, σελ. 39

44 [http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1\\_1\\_1969.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf)

45 βλ. και Harhoff F., “Greenland's Withdrawal from the European Communities”, *CMLRev*, Vol.20 (1983), σελ 28

μπορεί να θεωρηθεί ότι τα μέρη εξαρχής είχαν την πρόθεση να αποδεχθούν μια τέτοια δυνατότητα ή ότι δικαίωμα αποχώρησης εξυπακούεται από την φύση της συμφωνίας. Σε κάθε περίπτωση, το συμβαλλόμενο μέρος που θέλει να αποχωρήσει οφείλει να ενημερώσει τα υπόλοιπα μέρη για την πρόθεσή του να αποχωρήσει τουλάχιστον δώδεκα μήνες πριν.<sup>46</sup>

Το άρθρο 62 ΣΒΔΣ αποτελεί ένα ακόμη άρθρο, το οποίο θα μπορούσε θεωρητικά να αξιοποιηθεί σε περίπτωση βούλησης για μονομερή αποχώρηση από Συνθήκη η οποία δεν προβλέπει ρητά σχετική δυνατότητα. Συγκεκριμένα, το άρθρο αυτό αναφέρεται στην απρόοπτη μεταβολή των συνθηκών (*clausula rebus sic standibus*), με βάση την οποία ένα συμβαλλόμενο μέρος μπορεί να αποχωρήσει από την συνολοποιηθείσα συνθήκη σε περίπτωση που οι παρούσες συνθήκες είναι ριζικά διαφορετικές σε σχέση με τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά την συνολοποίηση και πρόκειται για μεταβολή την οποία δεν μπορούσαν να είχαν προβλέψει τα μέρη. Σ' αυτήν την περίπτωση θεμελιώνεται δικαίωμα αποχώρησης υπό δύο σωρευτικές προϋποθέσεις: α) όταν οι συνθήκες αυτές ήταν κρίσιμες για την επίτευξη συναίνεσης των μερών και β) εάν η μεταβολή των συνθηκών μπορεί να επιφέρει ριζική αλλαγή στην έκταση των υποχρεώσεων που έχει το αποχωρούν συμβαλλόμενο μέρος σύμφωνα με την συνθήκη.

Παράλληλα, το άρθρο 54 ΣΒΔΣ περιγράφει την προφανή περίπτωση της δυνατότητας αποχώρησης κράτους μέλους με την συναίνεση των υπολοίπων μερών, δεδομένου ότι εφόσον συλλογικά αποφάσισαν να συνολολογήσουν τη Συνθήκη είναι εξίσου θεμιτό να μπορούν να συναποφασίσουν την αποχώρηση ενός μέρους που έχει εκφράσει τη βούληση να αποχωρήσει<sup>47</sup> (δεν μιλάμε δηλαδή εδώ για μονομερή, αλλά για αποχώρηση με την συναίνεση των υπολοίπων μελών και ύστερα από διαπραγμάτευση).

Στην ιδιότυπη περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κανένα από τα παραπάνω σενάρια δεν φαίνεται να ήρμοζε επαρκώς. Ως προς το άρθρο 56 ΣΒΔΣ, δεδομένης της μονιμότητας των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, της σκοπούμενης διαχρονικότητας κατά την συνολοποίηση των Συνθηκών και της ολοένα στενότερης συνεργασίας, δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να θεωρηθεί πως τα συμβαλλόμενα μέρη κατά την σύναψη των Συνθηκών είχαν την πρόθεση να αποδεχθούν την ύπαρξη δικαιώματος αποχώρησης.

---

46 Άρθρο 56 παρ. 2 ΣΒΔΣ

47 ο.π. 35, Harhoff, σελ. 29

Επιπλέον, αμφίβολη είναι και η χρησιμότητα της απρόοπτης μεταβολής των Συνθηκών στο πλαίσιο της Ένωσης, δεδομένης της προσαρμοστικότητας του ενωσιακού δικαίου και του καθοριστικού ρόλου που διαδραματίζουν τα κράτη μέλη κατά την λήψη των αποφάσεων<sup>48</sup>. Με βάση τα παραπάνω, οποιαδήποτε εφαρμογή του διεθνούς δικαίου για αναγνώριση έμμεση και σιωπηρή κατά το προγενέστερο δίκαιο δικαιώματος αποχώρησης κράτους μέλους θα βρισκόταν σε αντίφαση και αντίθεση με την ίδια την φύση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης<sup>49</sup>.

#### *Το μετα-Λισαβόνας καθεστώς - Η ρήτρα εξόδου του άρθρου 50 ΣΕΕ*

Απάντηση στις παραπάνω πιθανολογήσεις έδωσε η Συνθήκη της Λισαβόνας, με την οποία εισήχθη η διάταξη του άρθρου 50 ΣΕΕ<sup>50</sup>. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό κάθε κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει μονομερώς να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση, σύμφωνα με τους εσωτερικούς συνταγματικούς του κανόνες<sup>51</sup>. Σε περίπτωση που ένα κράτος μέλος αποφασίσει να κινήσει την διαδικασία αποχώρησης, οι ενέργειες που πρέπει να ακολουθήσει με βάση το γράμμα της διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ είναι οι εξής: α) να γνωστοποιήσει την πρόθεση αποχώρησης του<sup>52</sup> στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, β) να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις με την Ένωση υπό το πρίσμα των προσανατολισμών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, ώστε να επιχειρηθεί η σύναψη διεθνούς συμφωνίας με βάση την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας του άρθρου 4 παρ. 3 ΣΕΕ, η οποία προσδιορίζει τις λεπτομέρειες εξόδου, αλλά και τις περαιτέρω σχέσεις που θα έχει το αποχωρούν κράτος μέλος με την Ένωση στο μέλλον. Η συμφωνία συνάπτεται εξ

---

48 Περάκης Μ., Η νομική διάσταση της εξόδου κράτους μέλους από τη ζώνη του ευρώ ή/και την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό το φως του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου, Νομικό Βήμα, τόμος 59, 2011, σελ. 2248

49 Χριστιανός Β., Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ – Κατ' Άρθρο Ερμηνεία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 176

50 [http://europa.eu/legislation\\_summaries/glossary/withdrawal\\_clause\\_el.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/withdrawal_clause_el.htm)

51 Βλ. και Herbst J, Observations on the Right to Withdraw from the European Union: Who are the “Masters of the Treaties”?, German Law Review, Vol. 6, no.11, 2005, σελ. 1758

52 ο.π. 42, Περάκης Μ., “...για οποιονδήποτε λόγο που δεν ελέγχεται για την βασιμότητά ή την αναγκαιότητά του”.

ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το Συμβούλιο, με ειδική πλειοψηφία, μετά από την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Επιπλέον όπως ορίζει η τρίτη παράγραφος του άρθρου 50 ΣΕΕ, οι Συνθήκες παύουν να ισχύουν στο αποχωρούν κράτος μέλος από την ημερομηνία έναρξης ισχύος της συμφωνίας αποχώρησης ή, ελλείψει τέτοιας συμφωνίας, δύο έτη μετά τη γνωστοποίηση της πρόθεσης αποχώρησης. Το Συμβούλιο μπορεί να αποφασίσει την παράταση της προθεσμίας αυτής, πάντα σε συμφωνία με το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος. Σύμφωνα με την τέταρτη παράγραφο του ίδιου άρθρου, το μέλος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου που αντιπροσωπεύει το αποχωρούν κράτος μέλος δεν συμμετέχει στις παραπάνω συζητήσεις και αποφάσεις των συγκεκριμένων οργάνων που αφορούν την αποχώρηση.

Τέλος, κάθε κράτος που αποχώρησε από την Ένωση μπορεί να ζητήσει την επανένταξή του, ακολουθώντας εκ νέου τη διαδικασία προσχώρησης του άρθρου 49 ΣΕΕ.

Έμφαση πρέπει να δοθεί στην νομική υποχρέωση που αναλαμβάνουν Ένωση και αποχωρούν κράτος μέλος να διεξάγουν διαπραγματεύσεις με βάση την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας<sup>53</sup> του άρθρου 4 παρ. 3<sup>54</sup> ΣΕΕ, η οποία συνιστά θεμελιώδη αρχή

---

53 βλ. Χριστιανός Β., Κουσκουνά Μ., Παπαδοπούλου Ρ.-Ε., Περάκης Μ., Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.96: “Η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 3 ΣΕΕ αποτελεί έκφραση μια γενικής αρχής του δικαίου που χαρακτηρίζεται στην θεωρία ως “ενωσιακή πίστη” και έχει ως στόχο την αρχή της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου μέσω της συνεργασίας όλων όσων εμπλέκονται στην διαδικασία παραγωγής και υλοποίησής του, εντέλει δε στην επιτυχία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος”.

54 βλ. άρθρο 4.3 ΣΕΕ: “Σύμφωνα με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, η Ένωση και τα κράτη μέλη εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας.

Τα κράτη μέλη λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίσει την εκτέλεση των υποχρεώ

σεων που απορρέουν από τις Συνθήκες ή προκύπτουν από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.

Τα κράτη μέλη διευκολύνουν την Ένωση στην εκπλήρωση της αποστολής της και απέχουν από τη λήψη

του ενωσιακού δικαίου<sup>55</sup> και δεσμεύει εξίσου την Ένωση και τα κράτη-μέλη. Το πνεύμα το οποίο απορρέει από την υποχρέωση εφαρμογής της συγκεκριμένης διάταξης ουσιαστικά επισημαίνει πως θα πρέπει πάντα να αξιοποιείται η δυνατότητα παράτασης του χρονικού διαστήματος πέραν της διετίας, σε περίπτωση που δεν έχουν ρυθμιστεί εξαντλητικά όλα τα επιμέρους ζητήματα που προκύπτουν από την αποχώρηση ενός κράτους μέλους και δεν έχει προσδιοριστεί επαρκώς το μεταγενέστερο καθεστώς των σχέσεών του με την Ένωση. Θα πρέπει μάλιστα να γίνει δεκτό πως σε περίπτωση που η σύναψη συμφωνίας δεν καταστεί τελικώς εφικτή λόγω μη ορθής συμπεριφοράς ενός εκ των μερών, ή ένα εκ των μερών αποχωρήσει από την διαπραγμάτευση, το μέρος αυτό θα υπέχει ευθύνη λόγω παραβίασης του ενωσιακού δικαίου<sup>56</sup>.

Επισημαίνεται ότι οι διαπραγματεύσεις αυτές πραγματοποιούνται με βάση το άρθρο 218<sup>57</sup> ΣΛΕΕ, το οποίο εφαρμόζεται στις διεθνείς συμφωνίες μεταξύ Ένωσης και τρίτων

---

οποιοδήποτε μέτρου ικανού να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Ένωσης”

55 Για την καλόπιστη συνεργασία ως υποχρέωση των κρατών μελών έναντι των ενωσιακών οργάνων βλ. ενδεικτικά απόφαση ΔΕΚ 272/86, 22.09.1988, Επιτροπή κατά Ελλάδα, Συλλογή σελ. 4875 και για την καλόπιστη συνεργασία ως υποχρέωση των ενωσιακών οργάνων έναντι των κρατών μελών βλ. ενδεικτικά απόφαση ΔΕΚ C-2/88, 13.07.1990, Zwartweld, Συλλογή σελ. I-3365

56 ο.π. 42 Περάκης Μ., σελ. 2249

57 Άρθρο 218

(πρώην άρθρο 300 της ΣΕΚ)

1. Με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων του άρθρου 207, για τη διαπραγμάτευση και τη σύναψη

των συμφωνιών μεταξύ της Ένωσης και τρίτων χωρών ή διεθνών οργανισμών ακολουθείται η εξής διαδικασία:

κασία:

C 83/144 EL Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 30.3.20102. Το Συμβούλιο εγκρίνει την έναρξη διαπραγματεύσεων, εκδίδει οδηγίες διαπραγμάτευσης, επιτρέπει

την υπογραφή και συνάπτει τις συμφωνίες.

κρατών. Δηλαδή, το κράτος που εισέρχεται στην διαδικασία αποχώρησης εξισώνεται ήδη “διαπραγματευτικά” με τρίτο κράτος.

Επομένως, η πρόσφατη συνθήκη της Λισαβόνας προβλέπει, δηλαδή, μηχανισμό εθελούσιας αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το μέχρι πρότινος άτυπο, πιθανολογούμενο δικαίωμα εκούσιας αποχώρησης κράτους μέλους, το οποίο θα ενεργοποιούνταν και θα έπαιρνε μορφή με τα μέσα και τις μεθόδους του διεθνούς δικαίου μετεξελίχθηκε σε θεσπισμένο ενωσιακό δικαίωμα, που πλέον -θεωρητικά τουλάχιστον- μπορεί να ασκηθεί με βάση την (πρώην) “κοινοτική” μέθοδο και τα εργαλεία της.

Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει, το δικαίωμα οικειοθελούς αποχώρησης που εγκαθιδρύεται με το άρθρο 50 ΣΕΕ είναι μονομερές, δεδομένου (εκτός των άλλων) ότι

- 
3. Η Επιτροπή, ή ο ύπατος εκπρόσωπος της Ένωσης για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας όταν η σχεδιαζόμενη συμφωνία αφορά αποκλειστικά ή κυρίως την κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας, υποβάλλει συστάσεις στο Συμβούλιο, το οποίο εκδίδει απόφαση που επιτρέπει την έναρξη διαπραγματεύσεων και ορίζει, ανάλογα με το αντικείμενο της σχεδιαζόμενης συμφωνίας, τον διαπραγματευτή ή τον επικεφαλής της διαπραγματευτικής ομάδας της Ένωσης.
  4. Το Συμβούλιο μπορεί να απευθύνει οδηγίες στον διαπραγματευτή και να ορίζει ειδική επιτροπή, σε διαβούλευση με την οποία πρέπει να διεξάγονται οι διαπραγματεύσεις.
  5. Το Συμβούλιο, μετά από πρόταση του διαπραγματευτή, εκδίδει απόφαση που επιτρέπει την υπογραφή της συμφωνίας και, ενδεχομένως, την προσωρινή της εφαρμογή πριν να τεθεί σε ισχύ.
  6. Το Συμβούλιο, μετά από πρόταση του διαπραγματευτή, εκδίδει απόφαση για τη σύναψη της συμφωνίας



αποχώρηση με διαπραγμάτευση φαίνεται πως ήταν πάντοτε δυνατή. Από την άλλη πλευρά βέβαια, η ρητή εισαγωγή του στο κείμενο της τροποποιητικής Συνθήκης θα μπορούσε να εκληφθεί υπό την έννοια ότι σχετικό δικαίωμα μέχρι πρότινος *δεν υπήρχε* και εισήχθη τώρα για πρώτη φορά<sup>58</sup>.

Αναφορικά με το ζήτημα της κρατικής κυριαρχίας, το ερώτημα που γεννάται από το γράμμα της διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ έχει να κάνει με το κατά πόσο μετά το πέρας της διετίας των διαπραγματεύσεων το κράτος μέλος είναι θεμιτό να μπορεί να αποδεσμευτεί από τις υποχρεώσεις του άνευ ετέρου. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ειπωθεί ότι η κρατική κυριαρχία, στην έκταση που διατηρείται από τα κράτη μέλη, δεν είναι δυνατόν να περιλαμβάνει δικαίωμα μονομερούς, άνευ όρων, αποχώρησης ακόμα και σε περίπτωση που οι διαπραγματεύσεις δεν προλάβουν να ευοδωθούν μέσα στην προβλεπόμενη διετία. Το κράτος δεν μπορεί να επικαλείται τον στενό πυρήνα της κρατικής του κυριαρχίας προκειμένου να απέχει από τις ανειλημμένες με βάση το ενωσιακό δίκαιο υποχρεώσεις του, ενώ παράλληλα είναι δυσθεώρητες οι πολυεπίπεδες συνέπειες μιας τέτοιας “άτακτης” αποχώρησης, οι οποίες θα επηρέαζαν εξίσου το αποχωρούν κράτος, την ίδια την Ένωση, καθώς και φυσικά και νομικά πρόσωπα που δραστηριοποιούνται μέσα στους κόλπους της. Η διατύπωση του άρθρου 50 ΣΕΕ δείχνει να “χωλαίνει” στο σημείο αυτό, καθώς αποδέχεται ως εναλλακτικό σημείο λύσης του πολυδιάστατου δεσμού Ένωσης και κράτους μέλους το πέρας μιας ενδεχομένως ατελέσφορης διετίας διαπραγματεύσεων.

Από την ίδια διατύπωση μάλιστα προκύπτει ότι άπαξ και το κράτος-μέλος γνωστοποιήσει στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την απόφασή του για αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, η απόφαση αυτή έχει μη αναστρέψιμο χαρακτήρα δεδομένου ότι,

---

58 Όπως προαναφέρθηκε, για πρώτη φορά τέθηκε ζήτημα εισαγωγής ρήτρας εθελούσιας αποχώρησης από την Ένωση στο κείμενο των Συνθηκών κατά την εκπόνηση του σχεδίου της Συνταγματικής Συνθήκης και συγκεκριμένα στο άρθρο I-60 ([http://europa.eu/scadplus/constitution/introduction\\_el.htm](http://europa.eu/scadplus/constitution/introduction_el.htm)). Σε αντίθεση με την τότε προταθείσα εισαγωγή συλλογικού δικαιώματος αποπομπής μέλους από την Ένωση, η εισαγωγή ρήτρας οικειοθελούς αποχώρησης βρήκε θέση στο τελικό κείμενο της Συνταγματικής Συνθήκης (ανεξαρτήτως της αποτυχίας επικύρωσής της τελικά), γεγονός που ενδεχομένως σημαίνει πως κρίθηκε πλέον παρούσα αναγκαιότητα η

όπως αναφέρθηκε δεν απαιτείται το γόνιμο των διαπραγματεύσεων, αλλά αρκεί η παρέλευση της διετίας από την δήλωση βούλησης αποχώρησης, ώστε να επέλθει η άνευ ετέρου παύση ισχύος των Συνθηκών στο κράτος αυτό.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως ο νομοθέτης “εμφανίζει” το άρθρο 50 ΣΕΕ με μια εξαιρετικά απλοποιημένη μορφή, χωρίς ουσιαστικά να θέτει ιδιαίτερα εμπόδια στην λήψη μιας τέτοιας απόφασης, ενθαρρύνοντας ενδεχομένως φαινόμενα τα οποία θα ήταν αντίθετα στην όλη νοοτροπία της ενοποιητικής διεργασίας, αλλά και στις γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου, καθώς ενδεχομένως θα υπήρχαν κράτη μέλη που θα χρησιμοποιούσαν το εν λόγω δικαίωμα προς αύξηση της διαπραγματευτικής τους δύναμης ή ως μέσο απειλής<sup>59</sup>.

Επιπλέον ζήτημα γεννάται αναφορικά με την περίπτωση που θα κινούσαν διαδικασία αποχώρησης περισσότερα του ενός κράτη μέλη<sup>60</sup>, δεδομένου ότι οι εκπρόσωποι στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο του αποχωρούντος κράτους μέλους δεν συμμετέχουν με βάση το άρθρο 50 ΣΕΕ στις σχετικές αποφάσεις των οργάνων αυτών. Είναι δηλαδή αμφίβολη η νομιμότητα την οποία θα περιβάλλονταν οι σχετικές αποφάσεις που θα λάμβανε ένα “λειψό” Ευρωπαϊκό Συμβούλιο.

Αιτιολογία, μεταξύ άλλων, της εισαγωγής της ρήτρας εκούσιας εξόδου: η συνεχής επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία πέρα από τα αναμφισβήτητα θετικά της στοιχεία, περικλείει και τον αυξανόμενο κίνδυνο να θελήσει κάποιος από τα διαρκώς αυξανόμενα κράτη μέλη να αποχωρήσει από την Ένωση, είτε ως έκφανση κρατικής

---

παροχή δυνατότητας εθελούσιας αποχώρησης, ενώ η παροχή ενός δικαιώματος αποπομπής εξακολουθεί να θεωρείται ακραία περίπτωση.

59 Παλαιότερα: η Γαλλία, λόγω της αντίθεσής της σε ορισμένες προτάσεις της Επιτροπής που αφορούσαν, μεταξύ άλλων, τη χρηματοδότηση της κοινής αγροτικής πολιτικής, έπαυσε, από τον Ιούλιο του 1965, να συμμετέχει σε συνεδριάσεις του Συμβουλίου και έθεσε ως προϋπόθεση για την εκ νέου ανάληψη της θέσης της πολιτική συμφωνία σχετικά με τον ρόλο της Επιτροπής και τη λήψη αποφάσεων με πλειοψηφία. Το επεισόδιο αυτό στην ιστορία της Ευρώπης είναι γνωστό ως η «κρίση της κενής έδρας». Η επίλυση της κρίσης επιτεύχθηκε χάρη στο Συμβιβασμό του Λουξεμβούργου (Ιανουάριος του 1966) σύμφωνα με τον οποίο «όταν διακυβεύονται πολύ σημαντικά συμφέροντα ενός ή πολλών χωρών, τα μέλη του Συμβουλίου επιδιώκουν να καταλήξουν σε λύσεις που μπορούν να γίνουν δεκτές από όλους σε πνεύμα σεβασμού των αμοιβαίων συμφερόντων».

60 Αθανασίου Φ., Έξοδος κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την ευρωζώνη”, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 2/2010, σελ. 267

κυριαρχίας, είτε για λόγους που θα προκύψουν ενδεχομένως από την ολοένα και μεγαλύτερη εξάπλωση που θα “συστεγάσει” κράτη με διαφορετικό πολιτισμικό, ιστορικό και γεωγραφικό υπόβαθρο<sup>61</sup>.

Τέλος, πρέπει να ειπωθεί πως η απουσία από το άρθρο 50 ΣΕΕ συγκεκριμένων ρυθμίσεων αναφορικά με τις πτυχές της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης είναι ένα σημείο προβληματικό, στο οποίο όμως θα γίνει αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο.

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Εθελούσια αποχώρηση κράτους μέλους από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση**

---

61 Την ετερογένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 κρατών μελών, ειδικά σε σχέση με το αρχικό μοτίβο της Κοινότητας των έξι γειτονικών εθνικών οικονομιών βλ. και Lechner S. – Ohr R. , The right of withdrawal in the treaty of Lisbon: a game theoretic reflection on different decision processes in the EU, Eur. J. Law Econ., 2011

Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση<sup>62</sup> αποτελεί μια από τις σπουδαιότερες εκφάνσεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ένα μεγάλο βήμα προς την ολοκλήρωση, που εκφράστηκε εμφατικά με την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος<sup>63</sup> από ορισμένα από τα κράτη μέλη κατά τη διάρκεια του τρίτου σταδίου της. Στο πεδίο της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης<sup>64</sup>, είναι προφανές πως ο περιορισμός των κυριαρχικών δικαιωμάτων των κρατών μελών και η συνακόλουθη παραχώρηση αυτών στα αρμόδια όργανα της Ένωσης διαθέτει μια σαφώς πιο ευαίσθητη υφή, καθώς εισβάλλει στον στενό οικονομικό πυρήνα του κράτους και άπτεται λεπτών κρατικών αρμοδιοτήτων.

Αν αναλογιστεί κανείς πως συχνά υποστηρίζεται ότι η ακολουθούμενη από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα νομισματική πολιτική, καθώς και οι συνακόλουθες οικονομικές κατευθύνσεις, φαίνεται να μην ανταποκρίνονται στις ανάγκες κρατών μελών όπως η Ισπανία, η Ελλάδα και η Ιρλανδία, οπότε δεν εμφανίζεται απίθανο το ενδεχόμενο

---

62 [http://europa.eu/abc/12lessons/lesson\\_7/index\\_el.htm](http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_7/index_el.htm)

63 Η Ευρωζώνη περιλαμβάνει τα 17 από τα 27 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

64 Για την ασυμμετρία στο δίπτυχο της οικονομικής και νομισματικής ένωσης, βλ. και Αγραπίδη-Γκόρτσου Βίκυ, Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα στο θεσμικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 167,168, 170: “Η διαφοροποίηση του βαθμού οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης, αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό της οικονομικής και νομισματικής ένωσης (ONE). ... Οι Συνθήκες περιλαμβάνουν μια σειρά θεσμικών διευθετήσεων, τόσο για την οικονομική πολιτική, όσο και για την νομισματική πολιτική, που στοχεύουν στην διασφάλιση μιας παράλληλης προόδου της οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης. .... Η οικονομική πολιτική παραμένει -με βάση τις διατάξεις της Συνθήκης- εθνική αρμοδιότητα, παρά την παραπλανητική εντύπωση του ακρωνυμίου ONE που υποδηλώνει την ύπαρξη και οικονομικής ενοποίησης. Έτσι παρά το γεγονός ότι η οικονομική και νομισματική ένωση εμφανίζονται υπό τον ενιαίο τίτλο ONE, απέχουν πολύ από το να συνιστούν ένα συμμετρικό δίπτυχο. ... Με την καθιέρωση της αρχής του συντονισμού, οι οικονομικές πολιτικές των κρατών μελών πρέπει να συγκλίνουν, αλλά κατά βάση, έστω και υπό τους σαφείς περιορισμούς της δημοσιονομικής πειθαρχίας, παραμένουν αυτόνομες... Έτσι, αφού στο ασύμμετρο δίπτυχο της ONE, μόνο ένας σαφώς προκαθορισμένος στόχος πολιτικής υφίσταται: η νομισματική σταθερότητα και μόνο ένας κεντρικός θεσμός λήψης αποφάσεων: η ΕΚΤ, είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη ασυμμετρία αποτελεί μια επιπρόσθετη συνθήκη οριοθέτησης των πολιτικών δυνάμεων και μια αντίστοιχη παράμετρο ενίσχυσης της ανεξαρτησίας της ΕΚΤ. Το θεσμικό κενό της ελλειμματικής οικονομικής ενοποίησης δημιουργεί ένα ελεύθερο πεδίο για τη θεσμική εμπλοκή της ΕΚΤ -υπό τη θεσμική κάλυψη που της προσφέρει ο στόχος που επιδιώκει- σε αποφάσεις που έχουν πολιτικές συνέπειες και που λαμβάνονται στο πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής.”.

κάποιο ΚΜ να θελήσει να αποχωρήσει από την ΟΝΕ και να επανεγκαθιδρύσει το εθνικό του νόμισμα.

Όπως προαναφέρθηκε, το πρόσφατα θεσπισμένο άρθρο 50 ΣΕΕ που προβλέπει το δικαίωμα οικειοθελούς αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν αναφέρεται καθόλου στα ζητήματα τα σχετικά με την Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Δεν γίνεται δηλαδή λόγος ούτε για δυνατότητα ή μη οικειοθελούς αποχώρησης μόνο από την Ευρωζώνη, ούτε όμως και για την περίπτωση αποχώρησης από την Ένωση χωρίς παράλληλη αποχώρηση από την Ευρωζώνη, αλλά τέλος ούτε και για τα επιμέρους ζητήματα οικονομικής φύσεως που θα προκύψουν σε μια ενδεχόμενη αποχώρηση κράτους μέλους από το σύνολο της Ένωσης.

Σε κάθε περίπτωση, όπως επισημαίνει ο Scott, μια αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωζώνη αποτελεί πρόκληση, καθώς το ενωσιακό δίκαιο σιωπά και το εκάστοτε ενδιαφερόμενο κράτος μέλος οφείλει να εντοπίσει κάποια βάση πάνω στην οποία να επιχειρήσει να αποχωρήσει οικειοθελώς από την Ευρωζώνη<sup>65</sup>. Και αυτό αποτελεί πρόκληση, ακριβώς επειδή επανειλημμένα έχει υποστηριχθεί πως είναι μη αναστρέψιμη η προσχώρηση στον χώρο της Ευρωζώνης. Παράλληλα, όπως επισημαίνει ο Αθανασίου,<sup>66</sup> μόνη η εθελοντική “χροιά” της προσχώρησης ενός κράτους μέλους στην Ευρωζώνη, δεν αποτελεί τεκμήριο για την υποχρέωση παραμονής του, καθώς παραμένει κυρίαρχο και θεωρητικά μπορεί να αποχωρήσει ύστερα από διαπραγματεύση.

#### *Τί συνεπάγεται η έλλειψη πρόβλεψης στις Συνθήκες*

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ, ως νομική βάση για την ίδρυση της Ευρωζώνης, δεν παρέχει κάποια πλατφόρμα για την αποχώρηση κράτους μέλους από την ΟΝΕ. Σύμφωνα με τον Περάκη, θα πρέπει να ακολουθηθεί μια τελολογική ερμηνεία, με αποτέλεσμα το κενό που άφησε ο ενωσιακός νομοθέτης να πρέπει να θεωρηθεί γνήσιο και να συμπληρωθεί με αναλογική εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ<sup>67</sup>. Επιπλέον, όπως σωστά επισημαίνει ο ίδιος συγγραφέας, μια αντίθετη ερμηνεία θα προσέκρουε στην θεμελιώδη

---

65 Scott H. S., When The Euro Falls Apart – A Sequel, Harvard Law Review, 2012,σελ. 5

66 Athanassiou Ph., Of Past Measures and Future Plans for Europe's Exit from the Sovereign Debt Crisis: What is Legally Possible (and What Not), European Law Review, vol.36, 2011, σελ. 14

για το ενωσιακό δίκαιο, αρχή της αναλογικότητας<sup>68</sup>. Σε περίπτωση δηλαδή που η σιωπή των Συνθηκών αναφορικά με την δυνατότητα μονομερούς αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωζώνη έφτανε να ισοδυναμεί με απαγόρευση εξόδου από αυτήν, η Ένωση θα κατέληγε να ασκεί την δοτή<sup>69</sup> αποκλειστική<sup>70</sup> της αρμοδιότητα σε βάρος ενός κράτους μέλους που θα είχε εκδηλώσει την βούληση να αποχωρήσει.

Διαμορφώντας ένα αντίστοιχο σκεπτικό με εκείνο που αφορούσε την μη ύπαρξη διάταξης αποχώρησης από την Ένωση μέχρι την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι εφόσον δεν υπάρχει διάταξη, δεν νοείται μονομερής αποχώρηση από την Ευρωζώνη<sup>71</sup>. Εξάλλου, όπως προκύπτει σαφώς από τα άρθρα 131<sup>72</sup>, 139 παρ.1<sup>73</sup>, 140 παρ.1<sup>74</sup> και 2, 141<sup>75</sup> και 142<sup>76</sup> ΣΛΕΕ, δεν πρέπει να

---

67 ο.π. 42 Περάκης Μ., σελ.2255

68 Άρθρο 5 ΣΕΕ εδ. α': "Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, το περιεχόμενο και η μορφή της δράσης της Ένωσης δεν υπερβαίνουν τα απαιτούμενα για την επίτευξη των στόχων των Συνθηκών".

69 Για την αρχή της δοτής αρμοδιότητας βλ. άρθρο 5 παρ. 2 ΣΕΕ

70 Άρθρο 3 ΣΛΕΕ: Η Ένωση έχει αποκλειστική αρμοδιότητα στον τομέα της νομισματικής πολιτικής για τα κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ (άρθρα 136 επ.)

71 βλ. την από 2.11.2011 δήλωση του Μάριο Ντράγκι

72 Άρθρο 131 ΣΛΕΕ: "Κάθε κράτος μέλος εξασφαλίζει, ότι η εθνική νομοθεσία του, συμπεριλαμβανομένου του καταστατικού της εθνικής κεντρικής του τράπεζας, συμφωνεί με τις Συνθήκες και το καταστατικό του ΕΣΚΤ και της ΕΚΤ".

73 Άρθρο 139 παρ. 1 ΣΛΕΕ: "Τα κράτη μέλη για τα οποία το Συμβούλιο δεν έχει αποφασίσει ότι πληρούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την υιοθέτηση του ευρώ, αποκαλούνται εφεξής "κράτη μέλη για τα οποία ισχύει παρέκκλιση".

74 Άρθρο 140

(πρώην άρθρα 121, παράγραφος 1, 122, παράγραφος 2, δεύτερη φράση, και 123, παράγραφος 5,

της ΣΕΚ)

1. Τουλάχιστον ανά διετία, ή μετά από αίτημα κράτους μέλους για το οποίο ισχύει παρέκκλιση η

Επιτροπή και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα υποβάλλουν στο Συμβούλιο έκθεση για την πρόοδο που

έχουν επιτελέσει τα κράτη μέλη για τα οποία ισχύει παρέκκλιση στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους

---

για την επίτευξη της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Οι εκθέσεις αυτές εξετάζουν

C 83/108 EL Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 30.3.2010ιδίως εάν η εθνική νομοθεσία κάθε κράτους μέλους, για το οποίο ισχύει παρέκκλιση συμπεριλαμβανομένου

του καταστατικού της εθνικής κεντρικής τράπεζάς του, συμβιβάζεται με τα άρθρα 130 και 131 και με το

καταστατικό του ΕΣΚΤ και της ΕΚΤ. Οι εκθέσεις εξετάζουν επίσης κατά πόσον έχει επιτευχθεί υψηλός

βαθμός σταθερής σύγκλισης, με γνώμονα την πλήρωση των ακόλουθων κριτηρίων από κάθε κράτος μέλος:

— επίτευξη υψηλού βαθμού σταθερότητας τιμών· αυτό καταδεικνύεται από ένα ποσοστό πληθωρισμού

του κράτους αυτού που προσεγγίζει το αντίστοιχο ποσοστό των τριών, το πολύ, κρατών μελών με τις

καλύτερες επιδόσεις από άποψη σταθερότητας τιμών,

— σταθερότητα των δημόσιων οικονομικών· αυτό καταδεικνύεται από την επίτευξη δημοσιονομικής κατά

στασης χωρίς υπερβολικό δημοσιονομικό έλλειμμα, κατά την έννοια του άρθρου 126 παράγραφος 6,

— τήρηση των κανονικών περιθωρίων διακύμανσης που προβλέπονται από το μηχανισμό συναλλαγματικών

ισοτιμιών του ευρωπαϊκού νομισματικού συστήματος επί δύο τουλάχιστον χρόνια, χωρίς υποτίμηση

έναντι του ευρώ,

— διάρκεια της σύγκλισης που θα έχει επιτευχθεί από το κράτος μέλος για το οποίο ισχύει παρέκκλιση

και της συμμετοχής του στο μηχανισμό συναλλαγματικών ισοτιμιών αντανακλώμενη στα επίπεδα των

---

μακροπρόθεσμων επιτοκίων.

Τα τέσσερα κριτήρια που αναφέρονται στην παρούσα παράγραφο και το χρονικό διάστημα κατά το οποίο

πρέπει αυτά να επιτευχθούν, αναπτύσσονται περαιτέρω σε πρωτόκολλο προσαρτημένο στις Συνθήκες. Οι

εκθέσεις της Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας λαμβάνουν επίσης υπόψη τα αποτελέσματα της ολοκλήρωσης των αγορών, την κατάσταση και την εξέλιξη των ισοζυγίων τρεχουσών συναλλα

γών και μια εξέταση των εξελίξεων του κατά μονάδα κόστους εργασίας και άλλων δεικτών τιμών

75 Άρθρο 141

(πρώην άρθρα 123, παράγραφος 3 και 117, παράγραφος 2, οι πρώτες πέντε περιπτώσεις, της ΣΕΚ)

1. Εφόσον υπάρχουν κράτη μέλη με παρέκκλιση, και με την επιφύλαξη του άρθρου 129, παράγραφος

1, το γενικό συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας που αναφέρεται στο άρθρο 44 του κατα

στατικού του ΕΣΚΤ και της ΕΚΤ συγκροτείται ως τρίτο όργανο λήψεως αποφάσεων της Ευρωπαϊκής

Κεντρικής Τράπεζας.

2. Εφόσον υπάρχουν κράτη μέλη με παρέκκλιση, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ως προς τα εν λόγω

κράτη μέλη:

— ενισχύει τη συνεργασία μεταξύ των εθνικών κεντρικών τραπεζών,

— ενισχύει το συντονισμό των νομισματικών πολιτικών των κρατών μελών, με στόχο την εξασφάλιση της



παραγνωρίζεται πως η μετάβαση στο τρίτο στάδιο της ONE είναι νομικά υποχρεωτική<sup>77</sup> για τα κράτη μέλη της Ένωσης που πληρούν τα κριτήρια του Μάαστριχτ, η πλήρωση των οποίων εγγυάται ότι η νομισματική και φορολογική θέση ενός κράτους μέλους είναι συμβατή με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους της νομισματικής ένωσης<sup>78</sup> (κριτήρια σύγκλισης)<sup>79</sup>.

Ακόμα όμως κι αν γίνει δεκτή η υποχρέωση προσχώρησης στην ζώνη του ευρώ για τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν είναι δυνατόν αυτή η υποχρέωση προσχώρησης να συνεπάγεται και υποχρέωση “εσαεί” παραμονής, δεδομένου μάλιστα

---

σταθερότητας των τιμών,

— παρακολουθεί τη λειτουργία του μηχανισμού συναλλαγματικών ισοτιμιών,

— διεξάγει διαβουλεύσεις για θέματα της αρμοδιότητας των εθνικών κεντρικών τραπεζών που επηρεάζουν

τη σταθερότητα των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και των χρηματαγορών,

— ασκεί τα παλαιά καθήκοντα του Ευρωπαϊκού Ταμείου Νομισματικής Συνεργασίας, τα οποία είχε

αναλάβει προηγουμένως το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ίδρυμα.

76 Άρθρο 142

(πρώην άρθρο 124, παράγραφος 1, της ΣΕΚ)

Κάθε κράτος μέλος για το οποίο ισχύει παρέκκλιση αντιμετωπίζει τη συναλλαγματική του πολιτική ως

πρόβλημα κοινού ενδιαφέροντος. Προς τούτο, τα κράτη μέλη λαμβάνουν υπόψη την πείρα που έχει

αποκτηθεί από τη συνεργασία στα πλαίσια του μηχανισμού συναλλαγματικών ισοτιμιών.

77 Φυσικά, με την παραπάνω νομική υποχρέωση προσχώρησης στο ευρώ δεν “βαρύνονται” το Ηνωμένο Βασίλειο και η Δανία, που με βάση πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο (Πρωτόκολλα 15 και 16 της Συνθήκης της Λισαβόνας), εξαιρούνται.

78 Βλ. και Begg I., Quick Entry for the New Members – A Good Or Bad Thing?, Paper for the Conference “EU Enlargement and the Baltic Sea Region” (The Swedish Institute of International Affairs, 2003) in *Konstandinides*

ότι πάντα μπορεί να επέλθει μια μεταβολή συνθηκών η οποία θα μπορούσε να καταστήσει αφόρητη την παραμονή ενός κράτους μέλους στην Ευρωζώνη, τόσο για το ίδιο, όσο και για την Οικονομική και Νομισματική Ένωση.

Επιπλέον, για την απόδειξη της στενής σύνδεσης μεταξύ ιδιότητας μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ιδιότητας μέλους της Ευρωζώνης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και το γεγονός ότι ανάμεσα στα κριτήρια της Κοπεγχάγης σχετικά με την προσχώρηση κράτους στην Ένωση περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, και η ικανότητα του ενδιαφερόμενου κράτους να αναλάβει όλες τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους, μέσα στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η δέσμευση προς τους σκοπούς της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Ουσιαστικά, τα κριτήρια της Κοπεγχάγης “δένουν” την ιδιότητα του μέλους της Ένωσης με την ιδιότητα του μέλους της Ευρωζώνης, είτε αυτή η δεύτερη αποκτηθεί απευθείας με την προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, είτε αποκτηθεί μεταγενέστερα μόλις πληρωθούν και τα κριτήρια του Μάαστριχτ. Για το λόγο αυτό και υποστηρίζεται ευρέως στη θεωρία πως δεν είναι δυνατόν να νοηθεί αποχώρηση από την Ευρωζώνη, χωρίς παράλληλη αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Όπως επισημαίνει βέβαια ο Αθανασίου,<sup>80</sup> η σιωπή του νομοθέτη αναφορικά με την ύπαρξη ή μη δικαιώματος οικειοθελούς αποχώρησης μόνο από την Ευρωζώνη στο πλαίσιο της ρήτρας αποχώρησης του άρθρου 50 ΣΕΕ μπορεί να συνεπάγεται εξίσου ότι δεν υπήρχε ποτέ πρόθεση να υπάρξει τέτοιο δικαίωμα ή ότι, ρυθμίζοντας το δικαίωμα αποχώρησης από το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν απαιτείται ειδικότερη ρύθμιση για το υποσύνολο της Ευρωζώνης.

Παρολαυτά, η σχέση μεταξύ Ένωσης και Ευρωζώνης συχνά εντάσσεται σε ένα μοτίβο *maius-minus*, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται ως πιο λογικός δρόμος η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 50 ΣΕΕ και στην περίπτωση που ένα κράτος μέλος εκφράσει την βούληση να αποχωρήσει μόνο από τον Ευρωζώνη, χωρίς αυτή η ενέργεια να συνεπάγεται αυτόματα και έξοδο από την Ένωση.

---

79 ο.π. 63 Begg I. in Konstandinides., σελ. 163

80 Athanassiou Ph., “Withdrawal and Expulsion from the EU and the EMU: Some Reflections”, ECB

Legal Working Paper Series, No.10 / December 2009, σελ. 27

### *Η αρχή “a maiore ad minus”*

Προς την κατεύθυνση μιας αναλογικής εφαρμογής της διάταξης του άρθρου 50 ΣΕΕ οδηγεί και η σχέση “*maius-minus*” που υπάρχει μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ευρωζώνης. Εφόσον δηλαδή μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, αναγνωρίζεται ρητά το δικαίωμα κράτους μέλους να αποχωρήσει μονομερώς από το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επόμενο είναι να υφίσταται και η αντίστοιχη δυνατότητα μονομερούς αποχώρησης από ένα υποσύνολο της Ένωσης, όπως η Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Συγκεκριμένα, όπως επισημαίνει ο Χριστιανός<sup>81</sup>, “από καθαρά νομική οπτική, όταν επιτρέπεται το μείζον (αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση), επιτρέπεται και το έλασσον (αποχώρηση από την Ευρωζώνη)”. Εάν δηλαδή δεχτούμε ότι η αποχώρηση από το σύνολο της Ένωσης αποτελεί αποδέσμευση από μια νέα, αυτόνομη έννομη τάξη (όπως την έχει “στιγματίσει” το Δικαστήριο), η αποχώρηση από το υποσύνολο της Ευρωζώνης θα έχει σαφώς μικρότερης έκτασης συνέπειες.

Ως αποτέλεσμα, μια αναλογική εφαρμογή του άρθρου 50 ΣΕΕ θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με σύναψη συμφωνίας του αποχωρούντος κράτους μέλους με την Ένωση, με βάση την οποία θα ρυθμίζεται η διαδικασία αποχώρησης, αλλά και το μεταγενέστερο καθεστώς των σχέσεων αποχωρούντος και Ένωσης. Βασικός στόχος μια τέτοιας συμφωνίας θα πρέπει να είναι η κατά το δυνατόν πιο ομαλή μετάβαση από το ευρώ σε ένα νέο νόμισμα (ή σε ένα επανεγκαθιδρυθέν παλαιό νόμισμα), ώστε να διαφυλαχθεί η ασφάλεια των συναλλαγών.

### *Αποχώρηση από την Ευρωζώνη-Παραμονή στην Ευρωπαϊκή Ένωση*

Η άποψη μέρους της θεωρίας<sup>82</sup> περί μη αναστρεψιμότητας<sup>83</sup> της προσχώρησης κράτους μέλους στην Ευρωζώνη, σύμφωνα με την οποία θεωρείται αδύνατη η παραμονή στην

---

81 Χριστιανός Β., συνέντευξη στο ηλεκτρονικό περιοδικό De Jure της ELSA Athens, τεύχος 5, Μάρτιος-Μάιος 2012

82 Άποψη η οποία έχει στηριχτεί και σε δηλώσεις εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για παράδειγμα βλ. την από 3.11.2011 δήλωση της εκπροσώπου τύπου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Karolina Kottova

Ευρωπαϊκή Ένωση μετά από μια αποχώρηση από την Ευρωζώνη στηρίζεται κατά βάση στην διατύπωση του πρώην άρθρου 123.4 ΣΕΚ και του πρώην Πρωτοκόλλου 24 για την μετάβαση στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ. Όπως όμως εύστοχα επισημαίνει ο Περάκης, αν η συγκεκριμένη διατύπωση ιδωθεί πιο προσεκτικά, το αμετάκλητο της μετάβασης στο τρίτο στάδιο ΟΝΕ αναφέρεται στην Κοινότητα και όχι στα κράτη μέλη<sup>84</sup>. Η Κοινότητα είναι εκείνη που μεταβαίνει αμετάκλητα στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ και όχι το κάθε κράτος μέλος ξεχωριστά. Όπως μάλιστα προσθέτει ο ίδιος συγγραφέας, η ενοποίηση συντελείται σε στάδια και η υπαναχώρηση από ένα στάδιο εξ αυτών δεν σημαίνει αναγκαία την έξοδο από το εγχείρημα, αλλά την επιστροφή στο αμέσως προηγούμενο στάδιο.<sup>85</sup>

Μια τέτοια θέση κρίνεται εκτός του σκοπού της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας, καθώς δεν είναι δυνατόν μια έξοδος από την ευρωζώνη να συνεπάγεται και μια αυτοδίκαιη έξοδος από το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που θέτει ο Περάκης<sup>86</sup> αναφορικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, στον οποίο επέλεξαν να μην προσχωρήσουν η Πολωνία και η Τσεχία, παρά τον σημαντικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου εξελικτικού βήματος. Εξυπακούεται πως η αποχή τους από το συγκεκριμένο υποεπίπεδο του ευρωπαϊκού οικοδομήματος δεν έθεσε καν ζήτημα αμφισβήτησης της βούλησής τους να διατηρήσουν την ιδιότητα του μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ούτε δημιούργησε κάποια διασπαστική προοπτική.

Η μη δημιουργία δικαιωμάτων στο πρόσωπο ιδιωτών, μόνο να ενισχύσει τα παραπάνω επιχειρήματα μπορεί, καθώς είναι προφανές πως αν είναι δυνατή η διάρρηξη δεσμών με την Ένωση οι οποίοι επηρεάζουν άμεσα την προσωπική κατάσταση ιδιωτών, δεν μπορεί παρά να είναι δυνατή και η ρήξη ενός έτερου δεσμού με την Ένωση, ο οποίος μάλιστα δεν τους επηρεάζει καθόλου.

---

<http://www.reuters.com/article/2011/11/03/us-greece-eu-eurozone-idUSTRE7A23TY20111103>

83 βλ. και Thieffry G., “Not so Unthinkable – The Break-up of the European Monetary Union”, *International Financial Law Review*, Vol.24 (2005)

84 ο.π. 42 Περάκης Μ., σελ. 2257

85 ο.π. 42 Περάκης Μ., 2257

86 ο.π. 42 Περάκης Μ., σελ. 2258

Συμπερασματικά, δεν κρίνεται ορθή μια προσέγγιση, με βάση την οποία μια ενδεχόμενη αποχώρηση από την Ευρωζώνη θα συνεπαγόταν αυτοδικαίως και άρνηση της ιδιότητας του κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

*Συνολική αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, της οποίας υποεπίπεδο είναι η Οικονομική και Νομισματική Ένωση*

Αν δεχτούμε ότι στο παρόν στάδιο εξελίξεως του ενωσιακού δικαίου, υπάρχει μία απτή δυνατότητα οικειοθελούς αποχώρησης από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση, αυτή μπορεί να νοηθεί μόνο ως αναγκαίο επακόλουθο μιας αποχώρησης από το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με βάση το άρθρο 50 ΣΛΕΕ που πλέον, ύστερα από την ψήφιση της Συνθήκης της Λισαβόνας, θεσπίζει συγκεκριμένη δυνατότητα και διαδικασία για την αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Αναφορικά με την απρόοπτη μεταβολή των συθηκών (*clausula rebus sic standibus*) του άρθρου 62 της Συνθήκης της Βιέννης, δεν μπορεί να θεωρηθεί δύνατη η εφαρμογή της στην περίπτωση ούτε στην περίπτωση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Υπενθυμίζεται πως το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο<sup>87</sup> έχει τονίσει πως η ΟΝΕ είναι μια οικονομική ένωση με πρωταρχικό στόχο την σταθερότητα των τιμών και σε περίπτωση που κάτι τέτοιο θαέπαυε να συμβαίνει, η συμφωνία για την ίδρυσή της θα έχανε το νόημά της και θα έπαυε η Γερμανία να δεσμεύεται από αυτήν<sup>88</sup>.

Πρέπει βέβαια να υπενθυμιστεί ότι πάντοτε τα ΚΜ παραμένουν “Κύριοι των Συνθηκών” και είναι κατ'αρχήν δυνατή η κατά την βούλησή τους, εξολοκλήρου διάλυση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης ως υποσύνολο, *με τροποποίηση του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης, δηλαδή με αναθεώρηση Συνθηκών ή κατάργησή τους*. Και σ' αυτήν την περίπτωση βέβαια απαιτείται προφανώς ομοφωνία, δηλαδή απαιτείται συμφωνία όλων των κρατών μελών, όχι μόνο των μελών της Ευρωζώνης (πρώην άρθρο 48) και

---

87 Απόφαση Μάαστριχτ, της 12 Οκτωβρίου 1993, BVerfGE 89, σελ. 155.

88 Βλέπε και Zbiral R., *Exit from Eurozone under the regime of the Lisbon Treaty: Reality or Wishful Thinking?*, 2010, [http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user\\_upload/PF-katedry/politologie/Exit\\_from\\_eurozone\\_under\\_the\\_Lisbon\\_Treaty\\_v2.pdf](http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF-katedry/politologie/Exit_from_eurozone_under_the_Lisbon_Treaty_v2.pdf)

επικύρωση της συμφωνίας από όλα τα κράτη μέλη με βάση τις συνταγματικές τους απαιτήσεις<sup>89</sup>.

Παρότι εισάγεται με την Συνθήκη της Λισαβόνας η απλοποιημένη αναθεωρητική διαδικασία – η οποία παρολαυτά απαιτεί επικύρωση από όλα τα κράτη μέλη-, η φύση μιας συμφωνίας με την οποία θα επικυρώνεται η αποχώρηση ενός κράτους μέλους από την Ευρωζώνη, θα απαιτεί σίγουρα σημαίνουσα αναθεώρηση των Συνθηκών, με αποτέλεσμα να μην εφαρμόζεται εδώ αυτή η νέα διαδικασία.

Πέρα βέβαια από τα τυπικά ζητήματα που αφορούν την δυνατότητα ή μη αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωζώνη ως έκφραση της κρατικής του κυριαρχίας δεδομένης της απουσίας σχετικής διάταξης, σημασία έχουν και οι συνέπειες που μια τέτοια κίνηση θα είχε.

Όπως αναφέρει ο Dor, η αποχώρηση ενός κράτους μέλους από την Ευρωζώνη θα είχε ως επακόλουθο την επανεγκαθίδρυση του παλαιού εθνικού νομίσματος (ή την εγκαθίδρυση ενός νέου), το οποίο θα ετίθετο σε κυκλοφορία στο συγκεκριμένο κράτος, ενώ τα υπόλοιπα μέρη της Ευρωζώνης θα διατηρούσαν προφανώς το ευρώ. Ζήτημα τίθεται λοιπόν αναφορικά με το ποιά θα ήταν η εξέλιξη των δανείων και γενικά των οικονομικών συναλλαγών οι οποίες είχαν συναφθεί με το καθεστώς του ευρώ και σε περίπτωση αποχώρησης από την Ευρωζώνη, θα έπρεπε να μετατραπούν με κάποιον τρόπο στην αντίστοιχη αξία του νέου νομίσματος<sup>90</sup>. Όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, η συγκεκριμένη μετάβαση θα ωθούσε αφενός τους δανειστές να επιδιώξουν να μετατραπούν τα δάνειά που έχουν χορηγήσει στο νέο νόμισμα (που κατά πάσα πιθανότητα θα είναι υποτιμημένο), και θα ωθούσε αφετέρου τους δικαιούχους των δανείων να επιδιώξουν να διατηρηθούν τα δάνειά τους σε ευρώ, δημιουργώντας ουσιαστικά έναν φαύλο κύκλο, εύκολα υποκείμενο σε καταχρήσεις.

Σε κάθε περίπτωση, κρίνεται απαραίτητο το ζήτημα της δυνατότητας ή μη οικειοθελούς αποχώρησης κράτους μέλους από την Ευρωζώνη να ρυθμιστεί ρητώς όπως το ζήτημα της οικειοθελούς αποχώρησης από το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς πρόκειται για ένα καίριο και ακανθώδες σημείο, η σημασία του οποίου αναδεικνύεται όλο και

---

89 Σε ορισμένες χώρες, όπως η Ιρλανδία, απαιτείται υποχρεωτικό δημοψήφισμα.

90 Dor E., *Leaving the Euro Zone – A User's Guide*, IESEG Working Paper Series 2011-ECO-06, σελ.4

συχνότερα πλέον και σίγουρα δεν μπορεί να επαφίεται σε υποθέσεις και ερμηνευτικές κατασκευές.

## **ΜΕΡΟΣ Β': Η αποχώρηση ΚΜ ως κύρωση για αντι-ενωσιακή συμπεριφορά**

### ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Τα όρια της ενωσιακής έννοιας της κύρωσης*

Νομική ρύθμιση η οποία να προβλέπει την δυνατότητα αποπομπής κράτους μέλους δεν έχει υπάρξει σε κανένα ενωσιακό κείμενο μέχρι σήμερα. Παρότι στο πλαίσιο της Συνταγματικής Συνθήκης<sup>91</sup> είχε τεθεί προς συζήτηση η εισαγωγή μιας παραγράφου (στο ήδη προταθέν άρθρο I-60 αναφορικά με την δυνατότητα οικειοθελούς αποχώρησης) που θα προέβλεπε συλλογικό δικαίωμα αποπομπής κράτους μέλους με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (με ενισχυμένη πλειοψηφία και σε συνδυασμό με έγκριση από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο) σε περίπτωση που το συγκεκριμένο κράτος μέλος προβαίνει σε σοβαρή και διαρκή παραβίαση των αρχών του άρθρου 2 ΣΕΕ ή θεωρείται ότι προβαίνει σε κατάχρηση του δικαιώματος αποχώρησης. Παρολαυτά, η ιδέα εγκαταλείφθηκε και δεν περιλήφθηκε στο τελικό σχέδιο και βέβαια, δεν μεταφέρθηκε στο κείμενο της Συνθήκης της Λισαβόνας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και σε επίπεδο Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, υπάρχουν κυρωτικά συστήματα τα οποία προβλέπονται στα κείμενα των Συνθηκών και τα οποία ρυθμίζουν τις περιπτώσεις εκείνες όπου ένα κράτος μέλος κρίνεται ότι παρεκκλίνει από τις ενωσιακές του υποχρεώσεις στο αντίστοιχο πεδίο. Όπως θα διαφανεί και από την περιγραφή των αντίστοιχων κυρωτικών συστημάτων, το ενωσιακό δίκαιο (έτσι τουλάχιστον όπως αυτό διαγράφεται μέσα στις Συνθήκες) θέτει ένα όριο στην έκταση της κύρωσης, η οποία μπορεί να επιβληθεί για τον έναν ή τον άλλον λόγο σε ένα κράτος μέλος, φτιάχνοντας ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο το κράτος μέλος ωθείται να διορθώσει την παράβαση και όχι απλώς να τιμωρηθεί γι' αυτήν.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα γίνει λόγος για την αυστηρότερη τεθειμένη ενωσιακή κύρωση, δηλαδή την αναστολή δικαιωμάτων που προβλέπεται στο άρθρο 7 ΣΕΕ ως συνέπεια παραβίασης θεμελιωδών ενωσιακών αρχών, αλλά και στην ενδεχόμενη εφαρμογή της διαδικασίας της προσφυγής λόγω παραβάσεως.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους θα γίνει ανάλυση των νομικών δυνατοτήτων που έχει ένα κράτος μέλος να αποβληθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους θα εξεταστούν οι νομικές δυνατότητες

---

91 [http://european-convention.eu.int/docs/treaty/pdf/46/46\\_Art%20I%2059%20Brok%20EN.pdf](http://european-convention.eu.int/docs/treaty/pdf/46/46_Art%20I%2059%20Brok%20EN.pdf)



αποβολής κράτους μέλους από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση, και στις δύο περιπτώσεις ως κύρωση για αντι-ενωσιακή συμπεριφορά

### **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'. Επιβαλλόμενη αποχώρηση ΚΜ από την Ευρωπαϊκή Ένωση**

Γενικά, η αποπομπή μέρους από μια πολυμερή σύμβαση ή διεθνή οργανισμό είναι σύμφωνη με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, εφόσον κάτι τέτοιο έχει προβλεφθεί

στην συμφωνία και πληρούνται οι προϋποθέσεις που έχουν τεθεί.<sup>92</sup> Σε αντίθεση για παράδειγμα με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών που προβλέπει δυνατότητα αποβολής<sup>93</sup> μέλους σε περίπτωση διαρκούς παραβίασης των αρχών που περιλαμβάνονται σ' αυτόν, στα κείμενα των Συνθηκών δεν εντοπίζεται καμία διάταξη η οποία να ρυθμίζει ένα τέτοιο ενδεχόμενο.

Όπως προαναφέρθηκε, η πιο κοντινή εναλλακτική προς την αποβολή που παρέχουν οι Συνθήκες είναι η αναστολή δικαιωμάτων κράτους μέλους σε περίπτωση όμως παραβίασης αποκλειστικά των αρχών<sup>94</sup> που απαριθμούνται στο άρθρο 2 ΣΕΕ, ενώ όπως επίσης αναφέρθηκε παραπάνω, είχε συζητηθεί η πιθανότητα εισαγωγής ενός συλλογικού δικαιώματος αποβολής κράτους μέλους, τόσο στη διάρκεια της προετοιμασίας της Συνταγματικής Συνθήκης, όσο και της Συνθήκης της Λισαβόνας, αλλά απορρίφθηκε.

Επισημαίνεται ότι, “ερχόμενη να προστεθεί, ερμηνευτικά, στις ήδη κατοχυρωμένες και εξαντλητικά απαριθμούμενες στο κείμενο των Συνθηκών μορφές κύρωσης ή μέσα θεραπείας, η αποπομπή κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση θα αντίκειτο τόσο στο πνεύμα, όσο και στο γράμμα των υφιστάμενων κυρώσεων ή μέσων θεραπείας”<sup>95</sup>.

Επανερχόμενοι στους κανόνες που εφαρμόζονται στις πολυμερείς συμβάσεις και τους διεθνείς οργανισμούς, οφείλουμε να ανατρέξουμε ξανά στην Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών, όπου θα εντοπίσουμε τη διάταξη του άρθρου 60 ΣΒΔΣ, η οποία παρέχει δικαίωμα στα άλλα συμβαλλόμενα μέρη, με ομόφωνη απόφασή τους, να

---

92 ο.π. 42 Περάκης σελ.2251

93 Αναφορικά με την λήξη της ιδιότητας μέλους διεθνούς οργανισμού με αποβολή, βλ. και Νάσκου - Περράκη Π., Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών – Η Θεσμική Διάσταση, πέμπτη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2011, σελ. 72,73: “...έχει τη μορφή κύρωσης και δείχνει συνήθως την αντίθεση των μελών του Οργανισμού σε δραστηριότητα ενός κράτους μέλους που αντίκειται στις καταστατικές αρχές ή στους σκοπούς του. Η αποβολή πρέπει να προβλέπεται στο καταστατικό του Οργανισμού, άλλως θεωρείται ότι τα κράτη δεν διαθέτουν ρητή εξουσία για να προβούν σε μια τέτοια ενέργεια... Στην θεωρία όμως υποστηρίζεται πως ακόμα κι αν δεν υπάρχει ρητή διάταξη στο καταστατικό του Οργανισμού περί αποβολής κράτους, όπως χαρακτηριστικά διατυπώνεται π.χ. Στο άρθρο 8 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης, θεωρείται ότι ο Οργανισμός έχει την δυνατότητα να αποβάλει το κράτος με βάση τη θεωρία της κατά τεκμήριο αρμοδιότητας (implied powers)”.

94 Άρθρο 2 ΣΕΕ

95 Athanassiou Ph., “Withdrawal and Expulsion from the EU and the EMU: Some Reflections”, ECB Legal Working Paper Series, No.10 / December 2009, σελ. 34

αναστείλουν ή να τερματίσουν την εφαρμογή πολυμερούς συνθήκης έναντι κράτους που παραβιάζει διάταξη η οποία είναι ουσιώδης για την πραγματοποίηση του αντικειμένου και του σκοπού της συνθήκης. Παρολαυτά, στην περίπτωση της ενωσιακής έννομης τάξης, δεν εντοπίζεται στα κείμενα των Συνθηκών καμία ρύθμιση η οποία να προβλέπει ένα τέτοιο δικαίωμα συλλογικής αποπομπής.

Αναφορικά τώρα με την αρχή της αμοιβαιότητας<sup>96</sup>, την οποία ουσιαστικά επικαλείται το άρθρο 60 ΣΒΔΣ, πρέπει να επαναληφθεί ότι δεν βρίσκει εφαρμογή στο δίκαιο της Ένωσης, καθώς όπως προαναφέρθηκε μέσα στο γενικότερο πλαίσιο απομάκρυνσης του ενωσιακού δικαίου από το δημόσιο διεθνές, πάγια είναι, η απόρριψη<sup>97</sup> από το Δικαστήριο της Ένωσης της *exceptio non adimpleti contractus*<sup>98</sup>, δηλαδή η ένσταση της μη εκπλήρωσεως της παροχής. Δηλαδή, η ενωσιακή έννομη τάξη δεν αποδέχεται οποιαδήποτε εξάρτηση της εκπλήρωσης των ενωσιακών υποχρεώσεων των κρατών μελών από την αρχή της αμοιβαιότητας.

Πάντως ακόμα και αν ιδωθεί ένα ενδεχόμενο δικαίωμα αποπομπής ως υπό εξέταση κύρωση για αντι-ενωσιακή συμπεριφορά, θα πρέπει να σημειωθεί πως το ενωσιακό σύστημα ήδη διαθέτει άλλους κυρωτικούς μηχανισμούς σε περίπτωση που ένα κράτος μέλος δεν ανταποκρίνεται στις υποχρεώσεις του που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο. Εξάλλου, όπως σημειώνει ο Proctor<sup>99</sup>, εφόσον οι Συνθήκες παρέχουν κυρώσεις οι οποίες μπορούν να κινηθούν εναντίον του παρεκκλίνοντος κράτους μέλους, δεν υπάρχει λόγος να επινοηθούν επιπρόσθετα μέτρα.

Φυσικά, το γεγονός ότι δεν υπάρχει σχετική διάταξη που να απονέμει δικαίωμα αποπομπής κράτους μέλους, δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί μελλοντικά να προβλεφθεί με βάση τους κανόνες του ενωσιακού δικαίου.

---

96 βλ. και Ρούκουνας Εμ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, τρίτη έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.210

97 ΔΕΚ 90/63 και 91/63, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου και Βελγίου

98 Χριστιανός Β., Εισαγωγή στο Δίκαιο Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

99 Βλ. και Proctor C., “The Future of the Euro-What Happens if a Member State Leaves?”, *European Business Law Review*, vol., 2006

## Οι κυρωτικοί μηχανισμοί που προβλέπονται σε διατάξεις των Συνθηκών

### *Προσφυγή λόγω παραβίασης του ενωσιακού δικαίου από κράτος μέλος*

Αρχικά, στα άρθρα 258,<sup>100</sup> 259<sup>101</sup>, 260.1<sup>102</sup> ΣΛΕΕ ρυθμίζεται η περίπτωση κατά την οποία ένα κράτος μέλος έχει παραβεί τις ενωσιακές του υποχρεώσεις και παρέχεται η

---

100 Άρθρο 258

(πρώην άρθρο 226 της ΣΕΚ): *“Αν η Επιτροπή κρίνει ότι ένα κράτος μέλος έχει παραβεί υποχρέωσή του εκ των Συνθηκών, διατυπώνει*

*αιτιολογημένη γνώμη επί του θέματος, αφού προηγουμένως παρέχει τη δυνατότητα στο κράτος αυτό να διατυπώσει τις παρατηρήσεις του.*

*Αν το κράτος δεν συμμορφωθεί με τη γνώμη αυτή εντός της προθεσμίας που του τάσσει η Επιτροπή, η τελευταία δύναται να προσφύγει στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης”.*

101 Άρθρο 259

(πρώην άρθρο 227 της ΣΕΚ): *“Κάθε κράτος μέλος δύναται να προσφύγει στο Δικαστήριο, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αν κρίνει ότι άλλο*

*κράτος μέλος έχει παραβεί υποχρέωσή του εκ των Συνθηκών.*

*Πριν ένα κράτος μέλος ασκήσει προσφυγή κατά άλλου κράτους μέλους, επικαλούμενο παράβαση υποχρέωσης εκ των Συνθηκών, οφείλει να φέρει το ζήτημα στην Επιτροπή.*

*Η Επιτροπή διατυπώνει αιτιολογημένη γνώμη επί του θέματος, αφού προηγουμένως παρέχει τη δυνατότητα στα ενδιαφερόμενα κράτη να προβούν κατ’ αντιδικία σε γραπτές ή προφορικές παρατηρήσεις.*

*Αν η Επιτροπή δεν διατυπώνει γνώμη εντός τριών μηνών από της υποβολής της αιτήσεως, η προσφυγή δύναται να κατατεθεί στο Δικαστήριο και χωρίς τη γνώμη της Επιτροπής.*

102 Άρθρο 260

(πρώην άρθρο 228 της ΣΕΚ)

1. Εάν το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαπιστώσει ότι κράτος μέλος έχει παραβεί υποχρέωσή του εκ των Συνθηκών, το κράτος αυτό οφείλει να λάβει τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση της αποφάσεως του Δικαστηρίου.
2. Εάν η Επιτροπή κρίνει ότι το συγκεκριμένο κράτος μέλος δεν έλαβε τα μέτρα που συνεπάγεται η

δυνατότητα στην Επιτροπή ή σε άλλο συμβαλλόμενο κράτος μέλος να προσφύγουν<sup>103</sup> κατά του παρεκκλίνοντος κράτους μέλους ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παράλληλα, εφόσον διαπιστωθεί από το Δικαστήριο η ύπαρξη παράβασης, το κράτος μέλος οφείλει να λάβει τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση της απόφασης του Δικαστηρίου, προκειμένου να συμμορφωθεί προς τις ενωσιακές του υποχρεώσεις. Αν το κράτος μέλος δεν συμμορφωθεί, η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 260 προβλέπει μηχανισμό επιβολής κυρώσεων χρηματικής φύσεως<sup>104</sup>, οι οποίες προσδιορίζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι κατάλληλες για την εκάστοτε περίπτωση.

### *Το άρθρο 7 ΣΕΕ – Η αναστολή δικαιωμάτων κράτους μέλους*

---

εκτέλεση της απόφασης του Δικαστηρίου, μπορεί να προσφύγει στο Δικαστήριο αφού παράσχει στο κράτος αυτό τη δυνατότητα να υποβάλει τις παρατηρήσεις του. Προσδιορίζει το ύψος του κατ' αποκοπήν ποσού ή της χρηματικής ποινής που οφείλει να καταβάλει το κράτος μέλος και το οποίο η Επιτροπή κρίνει κατάλληλο για την περίπτωση.

Εάν το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι το συγκεκριμένο κράτος μέλος δεν συμμορφώθηκε με την απόφασή του, μπορεί να του επιβάλει την καταβολή κατ' αποκοπήν ποσού ή χρηματικής ποινής. Η διαδικασία αυτή δεν θίγει το άρθρο 259.

103 βλ. και Χριστιάνος Β., *Μετεξελίξεις της προσφυγής λόγω παραβάσεως στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σελ. 43: “Ο αντικειμενικός (επιτροπή/Ισπανίας C-73/92, Συλλογή, σελ. I-5997) χαρακτήρας της προσφυγής λόγω παραβάσεως σημαίνει ότι η μη τήρηση υποχρέωσης που επιβάλλει κανόνας δικαίου της Ένωσης συνιστά καθ' εαυτή παράβαση, ενώ το γεγονός ότι η μη τήρηση δεν οφείλεται σε υπαιτιότητα οργάνων του κράτους ή δεν είχε επιζήμιες ή αρνητικές συνέπειες, είναι άνευ επιρροής (Επιτροπή/ Ιρλανδίας C-392/96, Συλλογή, σελ. I5901, σκ. 60 και 61)”.

104 Κατ' αποκοπήν ποσό ή χρηματική ποινή

Στο πλαίσιο των Συνθηκών η δυνατότητα αναστολής δικαιωμάτων κράτους μέλους που περιέχεται στο άρθρο 7 ΣΕΕ<sup>105</sup>, αποτελεί την πλέον βαρύνουσα και αυστηρή κύρωση. Σε όλη του την έκταση το άρθρο 7 ΣΕΕ διαμορφώνει ένα σχήμα κλιμακούμενων κυρώσεων, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η περίπτωση όπου ένα κράτος μέλος προβαίνει σε σοβαρή και διαρκή παραβίαση των θεμελιωδών ενωσιακών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Πρέπει να σημειωθεί πως το άρθρο 2 ΣΕΕ<sup>106</sup> αποτελεί ένα από τα θεμελιακά άρθρα (προκύπτει, άλλωστε, και από την θέση και την αριθμότητά του) των Συνθηκών, δεδομένου ότι διαγράφει εκείνο το πλαίσιο των αξιών, των οποίων ο σεβασμός και η προαγωγή αποτελούν πρωταρχικό στόχο κατά τη λειτουργία της Ένωσης. Μια ενδεικτική αναφορά στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της δικαιοσύνης και της ισότητας, αρκεί ώστε να γίνει κατανοητή η φύση και η έκταση του άρθρου 2 ΣΕΕ, καθώς και η συνακόλουθη απόρριψη της εφαρμογής του άρθρου 7 ΣΕΕ, αναφορικά με οποιουδήποτε άλλου τύπου παραβάσεις ενωσιακών υποχρεώσεων.

Παρολαυτά, χρήσιμο είναι να εξεταστεί ο κυρωτικός μηχανισμός που προβλέπεται από το άρθρο 7 ΣΕΕ<sup>107</sup>. Σε περίπτωση λοιπόν ύπαρξης σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, το Συμβούλιο έχει την

---

105 Η ρήτρα αναστολής εισήχθη στη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (άρθρο 7) με τη συνθήκη του Άμστερνταμ. Η ρήτρα αυτή προβλέπει ότι σε περίπτωση παραβίασης από κράτος μέλος των αρχών επί των οποίων βασίζεται η Ένωση, μπορούν να ανασταλούν ορισμένα δικαιώματα του εν λόγω κράτους μέλους (για παράδειγμα, το δικαίωμα ψήφου στο Συμβούλιο). Αντίθετα, οι υποχρεώσεις που βαρύνουν το εν λόγω κράτος θα συνεχίσουν να το δεσμεύουν. Η συνθήκη της Νίκαιας ολοκλήρωσε τη διαδικασία αυτή με έναν μηχανισμό πρόληψης. Βάσει πρότασης του ενός τρίτου των κρατών μελών, της Επιτροπής ή του Κοινοβουλίου, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας με πλειοψηφία τεσσάρων πέμπτων των μελών του, και αφού λάβει τη σύμφωνη γνώμη του Κοινοβουλίου, μπορεί να διαπιστώσει ότι υφίσταται σαφής κίνδυνος παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων από ένα κράτος μέλος και του απευθύνει τις κατάλληλες συστάσεις. Το άρθρο 354 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) προβλέπει τους λεπτομερείς κανόνες ψηφοφορίας στα πλαίσια των κυριότερων ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων, όταν ένα κράτος μέλος προτίθεται να εφαρμόσει το άρθρο 7 της ΣΕΕ.

106 Πρώην άρθρο 6 ΣΕΕ

107 βλ. και σελ. 35-37 De Rome a Lisbonne – Commentaire Article par Article des Traités UE et CE, deuxième édition sous la direction de Isabelle Pingel, Helbing Lichtenhahn – Dalloz – Bruylant, 2010

δυνατότητα να διαπιστώσει την ύπαρξη αυτού του κινδύνου με απόφασή<sup>108</sup> του, την οποία λαμβάνει με ενισχυμένη πλειοψηφία και ύστερα από έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Εφόσον τελικά διαπιστωθεί η ύπαρξη σοβαρής και διαρκούς παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ και ύστερα από τις σχετικές συστάσεις προς το κράτος μέλος, το Συμβούλιο με ειδική πλειοψηφία αποφασίζει για την αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων<sup>109</sup>, τα οποία απορρέουν από την εφαρμογή των Συνθηκών ως προς το συγκεκριμένο κράτος μέλος και σε αυτά συμπεριλαμβάνονται τα δικαιώματα ψήφου του αντιπροσώπου της κυβέρνησης αυτού του κράτους μέλους στο Συμβούλιο. Πρέπει να τονιστεί ότι με βάση το τρίτο εδάφιο της τρίτης παραγράφου του άρθρου 7 ΣΕΕ, οι υποχρεώσεις του εν λόγω κράτους μέλους που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο παραμένουν ακέραιες και εξακολουθούν να δεσμεύουν αυτό το κράτος μέλος. Υπό αυτή την έννοια, μια αποπομπή κράτους μέλους θα αποτελούσε ίσως κύρωση “ελαφρύτερη” σε σχέση με την αναστολή δικαιωμάτων του άρθρου 7 ΣΕΕ, δεδομένου ότι τουλάχιστον σε περίπτωση αποπομπής το κράτος μέλος που δεν απολαμβάνει πλέον τα ενωσιακά του δικαιώματα, αντίστοιχα παύει να βαρύνεται και από τις ενωσιακές του υποχρεώσεις<sup>110</sup>.

Με βάση τα παραπάνω γίνεται σαφές πως η εφαρμογή του άρθρου 7 ΣΕΕ απαιτεί την παραβίαση του κλειστού αριθμού των αξιών που απαριθμούνται στο άρθρο 2 ΣΕΕ, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να υπαχθούν εδώ με κανέναν τρόπο παραβιάσεις οικονομικού χαρακτήρα ή που να αφορούν την δημοσιονομική πειθαρχία ή εν γένει κανενός είδους παραβάσεις που να μην σχετίζονται με τις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ. Το αυστηρό κυρωτικό σχήμα που καθιερώνεται στο άρθρο 7 ΣΕΕ είναι σκόπιμα δομημένο με τέτοιο τρόπο ώστε να μη μπορεί να γίνει αντικείμενο κατάχρησης, ενώ παράλληλα περικλείει έναν αποτελεσματικό μηχανισμό που διαφυλάσσει τον σεβασμό προς τις

---

108 Να σημειωθεί πως οι αποφάσεις αυτές υπόκεινται σε έλεγχο νομιμότητας με βάση το άρθρο 269 ΣΛΕΕ, το οποίο προβλέπει την δυνατότητα κράτους μέλους να αιτηθεί έλεγχο της νομιμότητας πράξης που εκδίδεται ως αντικείμενο διαπίστωσης από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ή το Συμβούλιο βάσει του άρθρου 7 ΣΕΕ, αναφορικά όμως μόνο με την τήρηση των διαδικαστικών επιταγών του άρθρου 7 ΣΕΕ και μέσα σε προθεσμία ενός μηνός από την εν λόγω διαπίστωση. Το Δικαστήριο οφείλει να αποφανθεί μέσα σε έναν μήνα από την ημερομηνία υποβολής του αιτήματος.

109 βλ. Κ. Σγουρίδου σε Β. Σκουρή, Ερμηνεία Συνθηκών, άρθρο 7 ΣΕΕ, περ. 4. Άλλο δικαίωμα που μπορεί να ανασταλεί με βάση το άρθρο 7 ΣΕΕ είναι και η χρηματοδότηση κράτους μέλους από τα Διαρθρωτικά Ταμεία ή το Ταμείο Συνοχής.

θεμελιώδεις αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Φυσικά, μέχρι σήμερα δεν έχει χρησιμοποιηθεί ποτέ.

Παράλληλα βέβαια, η Οικονομική και Νομισματική Ένωση διαθέτει δικό της μηχανισμό διαπίστωσης παραβάσεων, καθώς και δικό της εσωτερικό και εξειδικευμένο κυρωτικό σύστημα, το οποίο θα αναλυθεί παρακάτω.

### *Έμμεσοι τρόποι αποβολής κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση*

Όπως σημειώνει και ο Παπαγιάννης, η αποπομπή κράτους μέλους ως ποινή, επειδή παραβιάζει τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τις συνθήκες, δεν προβλέπεται και πρέπει καταρχήν να αποκλείεται... Η απόλυτη αυτή εκδοχή δεν μπορεί να έχει έχει εφαρμογή στις ακραίες εκείνες περιπτώσεις, όπου ανατρέπονται βασικές προϋποθέσεις για την συμμετοχή ορισμένου κράτους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως π.χ. η ανατροπή του δημοκρατικού καθεστώτος συνεπεία πραξικοπήματος, αφού ένα τέτοιο γεγονός θα προσέκρουε στο άρθρο 2 ΣΕΕ, που επιβάλλει στην Ένωση να σέβεται τις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες καθώς και το κράτος δικαίου. Κατά συνέπεια μια προσφυγή ως ultima ratio στο άρθρο 60 ΣΒΔΣ δεν πρέπει να αποκλείεται<sup>111</sup>.

Σε κάθε περίπτωση, η αποπομπή κράτους μέλους (παρότι μη τεθειμένη) θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί εμμέσως με αναθεώρηση των Συνθηκών με βάση το άρθρο 49 ΣΛΕΕ και ομοφωνία, κάτι που φαντάζει απίθανο στην πραγμάτωσή του, καθώς τα κράτη μέλη θα ήταν διστακτικά να προχωρήσουν σε κάτι τέτοιο, δεδομένου ότι έτσι θα μπορούσαν κι εκείνα να εκδιωχθούν μελλοντικά.

Επιπλέον η αναγκαιότητα για ομοφωνία προσκρούει στην ψήφο του προς αποπομπή κράτους, το οποίο προφανώς δεν θα συναινέσει στην αποπομπή του, με αποτέλεσμα μια παράνομη αναθεώρηση των Συνθηκών, κατά παραβίαση του άρθρου 48 ΣΛΕΕ<sup>112</sup>.

---

110 ο.π. 42 Περάκης, σελ.

111 Παπαγιάννης Δ., Ευρωπαϊκό Δίκαιο, τέταρτη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2011, σελ 121

112 Λόγω της κεντρικής του σημασίας, παρατίθεται αυτούσιο το άρθρο 48 (πρώην άρθρο 48 ΣΕΕ):



---

1. Οι Συνθήκες μπορούν να τροποποιηθούν σύμφωνα με συνήθη διαδικασία αναθεώρησης. Μπορούν

επίσης να τροποποιηθούν σύμφωνα με απλοποιημένες διαδικασίες αναθεώρησης.

30.3.2010 EL Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 83/41 Συνήθης διαδικασία αναθεώρησης.

2. Η κυβέρνηση κάθε κράτους μέλους, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ή η Επιτροπή δύναται να υποβάλει

στο Συμβούλιο σχέδια αναθεώρησης των Συνθηκών. Με τα εν λόγω σχέδια μπορεί, μεταξύ άλλων, να

επιδιώκεται αύξηση είτε μείωση των αρμοδιοτήτων που απονέμονται στην Ένωση με τις Συνθήκες. Τα

σχέδια αυτά διαβιβάζονται από το Συμβούλιο στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και κοινοποιούνται στα εθνικά

κοινοβούλια.

3. Εάν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την

Επιτροπή, εκδώσει με απλή πλειοψηφία, απόφαση υπέρ της εξέτασης των προτεινομένων τροποποιήσεων,

ο πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου συγκαλεί Συνέλευση απαρτιζόμενη από αντιπροσώπους των

εθνικών κοινοβουλίων, των αρχηγών κρατών ή κυβερνήσεων των κρατών μελών, του Ευρωπαϊκού Κοινο

βουλίου και της Επιτροπής. Σε περίπτωση θεσμικών μεταβολών στον νομισματικό τομέα, ζητείται επίσης η

---

γνώμη της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Η Συνέλευση εξετάζει τα σχέδια αναθεώρησης και εκδίδει με

συναίνεση σύσταση προς τη Διάσκεψη των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών όπως

προβλέπεται στην παράγραφο 4.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο μπορεί να αποφασίσει με απλή πλειοψηφία, μετά από την έγκριση του Ευρω

παϊκού Κοινοβουλίου, να μην συγκαλέσει Συνέλευση, εφόσον η έκταση των τροποποιήσεων δεν το δικαιο

λογεί. Στην περίπτωση αυτή, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καταρτίζει την εντολή για τη σύγκληση Διάσκεψης

των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών.

4. Η Διάσκεψη των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών συγκαλείται από τον πρόεδρο

του Συμβουλίου για να καθορισθούν, με κοινή συμφωνία, οι τροποποιήσεις που πρέπει να επέλθουν στις

Συνθήκες.

Οι τροποποιήσεις τίθενται σε ισχύ μετά την επικύρωσή τους από όλα τα κράτη μέλη σύμφωνα με τους

αντίστοιχους συνταγματικούς τους κανόνες.

5. Εάν, μετά παρέλευση δύο ετών από την υπογραφή Συνθήκης που τροποποιεί τις Συνθήκες, τα τέσσερα πέμπτα των κρατών μελών έχουν επικυρώσει την εν λόγω Συνθήκη και ένα ή περισσότερα

Παράλληλα, η αποπομπή κράτους μέλους θα δημιουργούσε επίσης τεράστιες επιπλοκές στις συναλλαγές νομικών προσώπων, αλλά και στην προσωπική κατάσταση φυσικών προσώπων, τα οποία θα επικαλεστούν την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης<sup>113</sup>. Φυσικά, κάτι τέτοιο βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τους σκοπούς των Συνθηκών, την φύση του ενωσιακού εγχειρήματος και προφανώς, την βούληση του ενωσιακού νομοθέτη.

Επίσης, όπως ορθά επισημαίνει ο Αθανασίου<sup>114</sup>, το υπάρχον κυρωτικό σύστημα της Ένωσης δεν αποσκοπεί στο να τιμωρήσει ένα κράτος μέλος που “δεν κατάφερε να σταθεί στο ύψος των προσδοκιών των άλλων κρατών μελών”, αλλά να το ενθαρρύνει να συμμορφωθεί προς τις ενωσιακές του υποχρεώσεις. Όπως προσθέτει, η εισαγωγή ενός δικαιώματος αποπομπής θα ερχόταν σε αντίθεση με τις Συνθήκες και ιδιαίτερα με τον “συμβιβαστικό” και όχι κυρωτικό, χαρακτήρα των κυρώσεων ή μέσων θεραπείας για παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου<sup>115</sup>.

Ακόμα πάντως κι αν θεωρήσει κανείς ότι θα μπορούσε να στοιχειοθετηθεί κάποιο άτυπο συλλογικό δικαίωμα αποπομπής κράτους μέλους, κάτι τέτοιο θα απαιτούσε αναθεώρηση των Συνθηκών και ομοφωνία<sup>116</sup>. Σ' αυτήν βέβαια την περίπτωση, το κράτος μέλος κατά το οποίου θα απειλείτο η αποβολή προφανώς θα ήταν αντίθετο προς την αποβολή του, με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε σε μια εκ των πραγμάτων έκνομη αναθεώρηση των Συνθηκών, κατά παράβαση του άρθρου 48 ΣΕΕ. Παράλληλα, ακούγεται απίθανο τα λοιπά κράτη μέλη να στήριζαν με την ψήφο τους μια τέτοια κίνηση, καθώς κάτι τέτοιο θα άνοιγε “τους ασκούς του αιώλου” και θα έδινε έμπρακτη μορφή σε διαδικασίες που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εξίσου εναντίον τους στο μέλλον.

Συμπερασματικά, δεν προκύπτει πουθενά μέσα στο κείμενο των Συνθηκών, η δυνατότητα αποπομπής κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ παράλληλα

---

κράτη μέλη αντιμετωπίζουν δυσχέρειες όσον αφορά την επικύρωση αυτή, το θέμα παραπέμπεται στο

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο.

113 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61987CJ0210:EL:HTML>

114 ο.π. Αθανασίου

115 Αθανασίου Φ., Έξοδος κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη”, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 2/2010, σελ. 271

116 βλ. άρθρο 48 ΣΕΕ

αποκλείεται και η εφαρμογή του άρθρου 7 ΣΕΕ και η συνακόλουθη αναστολή δικαιωμάτων κράτους μέλους σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση πέρα από την σοβαρή και διαρκή παραβίαση των θεμελιωδών και περιοριστικώς απαριθμούμενων αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Είναι παρολαυτά σαφές από τα παραπάνω πως αποβολή μπορεί να νοηθεί μόνο κατά τρόπο έμμεσο, δηλαδή μέσω επιβολής αφόρητων πολιτικών πιέσεων προς την κατεύθυνση της “οικειοθελούς” αποχώρησης που θα πάρει τη μορφή μιας κεκαλυμμένης αποβολής.

### **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Επιβαλλόμενη αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωζώνη**

Έχοντας καταλήξει στην μη ύπαρξη ρητού δικαιώματος αποπομπής κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση, θα πρέπει ξεχωριστά να εξεταστεί αν υπάρχει τέτοιο δικαίωμα αποπομπής από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση.

Σύμφωνα με τον Αθανασίου, εφόσον πλέον αναγνωρίζεται δικαίωμα στα κράτη μέλη να αποχωρούν οικειοθελώς και μονομερώς από την Ένωση, θα μπορούσε αντίστοιχα να προβλέπεται και δικαίωμα των λοιπών κρατών μελών να αποπέμπουν έτερο κράτος μέλος το οποίο δεν ανταποκρίνεται στις ενωσιακές του υποχρεώσεις. Το συγκεκριμένο

ζήτημα ήρθε για πρώτη φορά στο προσκήνιο όταν οι Ιρλανδοί πολίτες ύστερα από δημοψήφισμα απέρριψαν την ψήφιση του κειμένου της Συνθήκης της Λισαβόνας.<sup>117</sup>

Κατ' αντιστοιχία με το προηγούμενο κεφάλαιο και έχοντας ξανά ως δεδομένο πως ρητή διάταξη στο κείμενο των Συνθηκών αναφορικά με αποπομπή κράτους μέλους από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση δεν υπάρχει, καθώς κάτι τέτοιο θα προσέκρουε σε θεμελιώδεις αρχές του ενωσιακού δικαίου, αλλά και στην στοχοθεσία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, θα πρέπει να αναλυθεί το υπάρχον κυρωτικό σύστημα, το οποίο μπορεί να ενεργοποιηθεί σε περίπτωση που ένα κράτος μέλος παραβιάζει το σύστημα κανόνων και αρχών της Ευρωζώνης.

Όπως υπογραμμίζει ο Zbiral, οι Συνθήκες περιλαμβάνουν πολλές υποχρεώσεις για τα μέλη της Ευρωζώνης, με βάση κυρίως το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, καθώς και πολλές κυρώσεις για τις περιπτώσεις που κάποιο κράτος μέλος παραβιάσει τις υποχρεώσεις αυτές. Καμία όμως από αυτές τις κυρώσεις δεν προσεγγίζει την αποβολή από την Ευρωζώνη. Η αναστολή δικαιωμάτων που προβλέπει το άρθρο 7 ΣΕΕ δεν μπορεί να εφαρμοστεί ούτε αναφορικά με την χρήση του ευρώ. Ως αποτέλεσμα, όσο και να θέτει σε κίνδυνο την σταθερότητα του κοινού νομίσματος ένα κράτος μέλος, δεν μπορεί να γίνει λόγος για αποκλεισμό του από την Ευρωζώνη<sup>118</sup>.

Σύμφωνα με κάποιους άλλους συγγραφείς<sup>119</sup>, τα κράτη μέλη έχουν την δυνατότητα, σύμφωνα με τις κοινοτικές διαδικασίες και με ομοφωνία, τροποποιώντας τις Συνθήκες και ανακαλώντας την Οικονομική και Νομισματική Ένωση στο σύνολό της, να απαλλαγούν από την νομική αυτή υποχρέωση παραμονής στο ευρώ

Σε κάθε περίπτωση, η προαναφερθείσα ανάλυση κρίνεται απαραίτητη, προκειμένου να γίνει μια ανασκόπηση στο κυρωτικό σύστημα που υφίσταται στο πλαίσιο της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, ώστε να αντιληφθούμε μέσα από την μελέτη των επιμέρους κυρώσεων για ποιο λόγο δεν προβλέπεται αποβολή κράτους μέλους ως κύρωση για αντι-ενωσιακή συμπεριφορά ούτε στον χώρο της ΟΝΕ.

---

117 βλ. Athanassiou Ph., “Withdrawal and Expulsion from the EU and the EMU: Some Reflections”, ECB Legal Working Paper Series, No.10 / December 2009, σελ. 32

118 ο.π. Zbiral

*1. Κυρωτικός μηχανισμός αναφορικά με την υιοθέτηση γενικών προσανατολισμών οικονομικών πολιτικών (άρθρο 121 ΣΛΕΕ)*

Ήπια θα χαρακτηριζόταν η κυρωτική διαδικασία της παραγράφου 4 του άρθρου 121 ΣΛΕΕ, η οποία προβλέπεται για τις περιπτώσεις απόκλισης από τα σχέδια των γενικών προσανατολισμών που εκπονούνται με βάση την νομική υποχρέωση της παραγράφου 1 του παρόντος άρθρου, για θεώρηση από τα ΚΜ των οικονομικών τους πολιτικών ως θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Το ίδιο κυρωτικό σύστημα εφαρμόζεται και στις περιπτώσεις που ένα ΚΜ δρα κατά τέτοιο τρόπο που μπορεί να τεθεί σε κίνδυνο η καλή και σταθερή λειτουργία της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης.

Σε ένα πρώτο στάδιο, η Επιτροπή έχει την δυνατότητα έγκαιρης προειδοποίησης<sup>120</sup> μέσω συστάσεων και στην συνέχεια με δημοσίευση των συστάσεων αυτών (εν είδη δημοσίου ψόγου του διεθνούς δικαίου). Προειδοποίηση, απόφαση για τα σχετικά θέματα γενικών οικονομικών προσανατολισμών χωρίς λήψη υπόψη της ψήφου του μέλους του Συμβουλίου που εκπροσωπεί το παρεκκλίνον ΚΜ.

*2. Κυρωτικός μηχανισμός στο πλαίσιο της διαδικασίας υπερβολικού ελλείμματος<sup>121</sup> (άρθρο 126 ΣΛΕΕ)*

Όπως προαναφέρθηκε, το σώμα ρυθμίσεων που αφορά την Οικονομική και Νομισματική Ένωση περιλαμβάνει δικό του κυρωτικό μηχανισμό σε διάφορες περιπτώσεις, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και οι περιπτώσεις μη συμμόρφωσης κράτους μέλους προς τις συστάσεις που του έχουν απευθυνθεί σχετικά με αναγκαία, κατά την κρίση του Συμβουλίου (μετά και από σύσταση της Επιτροπής), μέτρα προκειμένου να πάψει να

---

119 Zillioti – Selmayr (in Konstandinides)

120 βλ. Κανονισμό 1466/97 του Συμβουλίου

121 Σχετικό είναι το υπ' αριθ. 12 Πρωτόκολλο “Σχετικά με τη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος” που προσαρτάται στις Συνθήκες και βέβαια ο Κανονισμός 1467/97 του Συμβουλίου (τροποποιηθείς από τον...), ο οποίος διορθώνει σκέλος του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης.

υπάρχει υφιστάμενο υπερβολικό δημόσιο χρέος ή να εξαλειφθεί η πιθανότητα δημιουργίας, εφόσον διαπιστωθεί ο σχετικός κίνδυνος.

Σύμφωνα με το άρθρο 126 ΣΛΕΕ, η Επιτροπή παρακολουθεί την εξέλιξη της δημοσιονομικής κατάστασης και το ύψος του δημοσίου χρέους στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης ούτως ώστε να εντοπίζει ενδεχόμενες αποκλίσεις με βάση τα συγκεκριμένα δύο κριτήρια<sup>122</sup> που απαριθμούνται στην δεύτερη παράγραφο αυτού του άρθρου. Το άρθρο αυτό μάλιστα ρυθμίζει τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες ένα κράτος μέλος δεν εκπληρώνει τους όρους ενός ή και των δύο από τα κριτήρια αυτά ή τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες φαίνεται να υπάρχει κίνδυνος<sup>123</sup> υπερβολικού ελλείμματος (ακόμη δηλαδή κι αν δεν είναι παρούσα η απόκλιση), στις οποίες συντάσσεται έκθεση από την Επιτροπή και αμέσως μετά η Οικονομική και Δημοσιονομική Επιτροπή διατυπώνει γνώμη επί της έκθεσης της Επιτροπής.

---

122 Άρθρο 126 παρ. 2 ΣΛΕΕ: Η Επιτροπή παρακολουθεί την εξέλιξη της δημοσιονομικής κατάστασης και το ύψος του δημοσίου χρέους στα κράτη μέλη προκειμένου να εντοπίζει τις μεγάλες αποκλίσεις. Ειδικότερα, εξετάζει την τήρηση

της δημοσιονομικής πειθαρχίας, με βάση τα ακόλουθα δύο κριτήρια:

α) κατά πόσον ο λόγος του προβλεπομένου ή υφισταμένου δημοσιονομικού ελλείμματος προς το ακα

θάριστο εγχώριο προϊόν υπερβαίνει μια τιμή αναφοράς, εκτός εάν:

— είτε ο λόγος αυτός σημειώνει ουσιαστική και συνεχή πτώση και έχει φθάσει σε επίπεδο παραπλήσιο της τιμής αναφοράς,

— είτε, εναλλακτικά, η υπέρβαση της τιμής αναφοράς είναι απλώς έκτακτη και προσωρινή και ο λόγος

παραμένει κοντά στην τιμή αναφοράς·

β) κατά πόσον ο λόγος του δημοσίου χρέους προς το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν υπερβαίνει μια τιμή αναφοράς, εκτός εάν ο λόγος μειώνεται επαρκώς και πλησιάζει την τιμή αναφοράς με ικανοποιητικό ρυθμό.

Οι τιμές αναφοράς ορίζονται στο πρωτόκολλο για τη διαδικασία του υπερβολικού ελλείμματος, που προσαρτάται στις Συνθήκες.

123 Άρθρο 126 παρ. 5: Στην περίπτωση αυτή, η Επιτροπή απευθύνει γνώμη στο εν λόγω ΚΜ και ενημερώνει σχετικά το Συμβούλιο.

Στις περιπτώσεις όπου διαπιστώνεται η ύπαρξη υπερβολικού δημοσίου ελλείμματος, η πρώτη φάση της ακολουθούμενης διαδικασίας περιλαμβάνει την διατύπωση συστάσεων προς το εν λόγω κράτος μέλος από το Συμβούλιο (μετά από σύσταση της Επιτροπής), προκειμένου να τερματίσει αυτήν την κατάσταση μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Αν το κράτος μέλος δεν ανταποκριθεί στις συστάσεις, αυτές μπορούν να δημοσιοποιηθούν από το Συμβούλιο (ενώ στο στάδιο της πρώτης διατύπωσής τους δεν ανακοινώνονται δημόσια). Στην τρίτη φάση όπου ένα κράτος μέλος εμμένει στην αγνόηση των συστάσεων του Συμβουλίου, εκείνο μπορεί να αποφασίσει να ειδοποιήσει το κράτος μέλος να λάβει άμεσα (σε συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα) μέτρα για την μείωση του ελλείματος. Σημειώνεται ότι στην συγκεκριμένη ενότητα ρυθμίσεων δεν μπορούν να ενεργοποιηθούν οι διατάξεις οι αφορώσες την διαδικασία λόγω παράβασης<sup>124</sup> των άρθρων 258 (Επιτροπή κατά κράτους μέλους) και 259 ΣΛΕΕ (κράτος μέλος κατά κράτους μέλους). Στην διαρκή περίπτωση μη συμμόρφωσης του κράτος μέλος με την απόφαση ειδοποίησης για την λήψη των παραπάνω μέτρων, το Συμβούλιο έχει τις εξής εναλλακτικές δυνατότητες:

- ▲ να απαιτήσει την δημοσίευση πρόσθετων πληροφοριών (τις οποίες ρυθμίζει το Συμβούλιο) από το κράτος μέλος, πριν την έκδοση ομολογιών και χρεογράφων
- ▲ να καλέσει την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων να αναθεωρήσει την πολιτική δανεισμού που ασκεί έναντι του εν λόγω κράτος μέλος
- ▲ να απαιτήσει από το κράτος μέλος να καταθέσει ατόκως στην Ένωση ποσό κατάλληλου ύψους, έως ότου, κατά την εκτίμηση του Συμβουλίου, διορθωθεί το υπερβολικό έλλειμμα
- ▲ να επιβάλει πρόστιμα ευλόγου ύψους<sup>125</sup>

Είναι προφανής η διαβαθμιζόμενη πορεία των παραπάνω κυρώσεων.

---

124 Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται να παραμερίζεται εδώ και ερώτημα τίθεται εάν ενδεχομένως θα έπρεπε να έχει ρόλο στη συγκεκριμένη διαδικασία.

125 Χριστιανός Β., Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ – Κατ' Άρθρο Ερμηνεία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.

Κυρωτικά μέσα τα οποία επιβάλλονται στο πλαίσιο – διαβαθμισμένων σε ένταση και ανάλογων με την βαρύτητα της παράβασης- κυρωτικών φάσεων



Η “αυτόματη κύρωση” (semi-automaticity), σύμφωνα με την οποία το Συμβούλιο δεν θα είναι πλέον σε θέση να αγνοήσει τις προειδοποιήσεις της Επιτροπής, καθώς σε αντίθετη περίπτωση η απόφαση που θα έχει προτείνει η Επιτροπή στο Συμβούλιο για λήψη συγκεκριμένης σχετικής απόφασης, θα υιοθετείται αυτόματα. Εξαιρέση θα αποτελεί μόνο η περίπτωση καταψήφισης από το Συμβούλιο<sup>126</sup>.

Δεν χωράει αμφιβολία πως στο πλαίσιο μιας στενής οικονομικής ένωσης όπως η Ευρωζώνη, τα υπερβολικά δημόσια ελλείμματα που μπορεί να προκύψουν σε ένα κράτος μέλος υπονομεύουν την καλή λειτουργία της, καθώς και την οικονομική σταθερότητα<sup>127</sup> των υπολοίπων, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ενίοτε διασπαστικές τάσεις<sup>128</sup>, οι οποίες όμως δεν υπάρχει αυτή τη στιγμή νομική δυνατότητα να δρομολογηθούν μέσω αποβολής κράτους μέλους από την Ευρωζώνη<sup>129</sup>.

### *3. Η κυρωτική εξουσία της ΕΚΤ που παρέχει το άρθρο 132 ΣΛΕΕ (διάταξη που ισχύει μόνο για όσα κράτη έχουν υιοθετήσει το κοινό νόμισμα)*

Η ΕΚΤ έχει την δυνατότητα να επιβάλλει πρόστιμα ή περιοδικές χρηματικές ποινές στις επιχειρήσεις λόγω μη συμμόρφωσης προς τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τους κανονισμούς ή τις αποφάσεις της.

---

126 Χριστιανός Β., Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ – Κατ' Άρθρο Ερμηνεία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012

127 Για την δημοσιονομική σταθερότητα ως έννομο αγαθό βλ. και Περάκης Μ., Η Δημοσιονομική Σταθερότητα ως έννομο αγαθό στην κοινοτική έννομη τάξη, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 1, 2009

128 Η Γερμανίδα Καγκελάρια Angela Merkel έθεσε σαν πιθανότητα την αποβολή κράτους μέλους από την ευρωζώνη σε περίπτωση μη συμμόρφωσής του με τους κανόνες του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, βλ. La relation franco-allemande mise à l'épreuve par la crise financière grecque, Le Monde, 19.3.2010

129 “Αυτήν τη στιγμή, ο αποκλεισμός κράτους μέλους από την ζώνη του ευρώ είναι αδύνατος. Κάτι τέτοιο είναι παράλογο”, Jose Manuel Barroso, France24 du 22.3.2010, <http://www.france24.com/fr/20100319-barroso-exclusion-zone-euro-etat-membre-idee-absurde-grece>

4. Το νέο άρθρο 136 παρ. 3 ΣΛΕΕ – Ο Μηχανισμός Σταθερότητας<sup>130</sup>

Η τροποποιητική παράγραφος 3 (με βάση το άρθρο 48.6 ΣΕΕ) που προστέθηκε με την Συνθήκη της Λισαβόνας στο άρθρο 136, προβλέπει την δυνατότητα θέσπισης μηχανισμού σταθερότητας, ο οποίος θα ενεργοποιείται εφόσον κρίνεται απαραίτητο προκειμένου να διασφαλιστεί η σταθερότητα της Ευρωζώνης στο σύνολό της και με βάση τον οποίο γίνεται διάκριση των χωρών ανάλογα με την φερεγγυότητά τους.

5. Ο κυρωτικός μηχανισμός του άρθρο 8 του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης<sup>131</sup>

Ένας ακόμη κυρωτικός μηχανισμός προβλέπεται μέσα στο κείμενο του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Όπως επισημαίνει η Αγραπίδου, το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, το οποίο αποτελείται από το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Άμστερνταμ της 17.6.1997 (ΕΕ C 236/1, 2.8.1997) και δύο συνοδευτικούς κανονισμούς περιέχει προληπτικές και αποτρεπτικές διατάξεις. Τον Κανονισμό 1466/97 του Συμβουλίου για την ενίσχυση της εποπτείας της δημοσιονομικής κατάστασης και την εποπτεία και τον συντονισμό των οικονομικών πολιτικών (ΕΕ L, 209/1, 2.8.1997), όπως ο Κανονισμός αυτός ισχύει σήμερα μετά την τροποποίησή του από τον Κανονισμό 1055/2005 του Συμβουλίου (ΕΕ L 174/1, 7.7.2005) και τον Κανονισμό 1467/97 του Συμβουλίου για την επιτάχυνση και την διασαφήνιση της εφαρμογής της διαδικασίας υπερβολικού δημοσιονομικού ελλείμματος (ΕΕ L, 209/6, 2.8.1997), όπως ο Κανονισμός αυτός ισχύει σήμερα μετά την τροποποίησή του από τον Κανονισμό 1056/2005 του Συμβουλίου (ΕΕ L 174/5, 7.7.2005). Όπως επισημαίνει, οι διατάξεις του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης αποβλέπουν στην επίτευξη υγιών δημόσιων οικονομικών, ως μέσου για την ενίσχυση των προϋποθέσεων για την εξασφάλιση της σταθερότητας των τιμών, όπως ρητά επαναλαμβάνεται σε καθένα από τα παραπάνω κείμενα. Η εθνική υπαγωγή στις παραπάνω διατάξεις και στις απαγορεύσεις

---

130 Σχετική είναι η απόφαση 2011/199/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου  
131 [http://european-council.europa.eu/media/639238/06\\_-\\_tscg.el.12.pdf](http://european-council.europa.eu/media/639238/06_-_tscg.el.12.pdf)

της δημοσιονομικής πειθαρχίας κρίθηκε αναγκαία λόγω της αλληλεξάρτησης νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα.<sup>132</sup>

Συγκεκριμένα, το άρθρο 8 προβλέπει ειδική κύρωση αναφορικά με την ευθυγράμμιση των κρατών μελών με τις απαιτήσεις του άρθρου 3 του Συμφώνου<sup>133</sup> σχετικά με την δημοσιονομική θέση της γενικής κυβέρνησης συμβαλλόμενου κράτους μέλους, η οποία πρέπει να είναι ισοσκελισμένη ή πλεονασματική. Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο αυτό αν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αφού έχει δώσει στο ενδιαφερόμενο συμβαλλόμενο μέρος την ευκαιρία

να υποβάλει τις παρατηρήσεις του αναφορικά με τις εκθέσεις που αφορούν τις θεσπισμένες από τα κράτη μέλη διατάξεις του με βάση το προαναφερθέν άρθρο 3, καταλήξει στο συμπέρασμα της έκθεσής της ότι αυτό το

συμβαλλόμενο μέρος έχει παραλείψει να συμμορφωθεί με το άρθρο αυτό, ένα ή περισσότερα συμβαλλόμενα μέρη θα προσφύγουν στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε

---

132 βλ. και Αγραπίδη-Γκόρτσου Βίκυ, Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα στο θεσμικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006 σελ. 158, 159, 161, 162  
133 άρθρο 3

1. Επιπρόσθετα και υπό την επιφύλαξη των υποχρεώσεών τους δυνάμει του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα συμβαλλόμενα μέρη εφαρμόζουν τους κανόνες που καθορίζονται στην παρούσα παράγραφο:
  - α) η δημοσιονομική θέση της γενικής κυβέρνησης συμβαλλόμενου μέρους πρέπει να είναι ισοσκελισμένη ή πλεονασματική, β) ο κανόνας του στοιχείου α) θεωρείται ότι τηρείται αν το ετήσιο διαρθρωτικό ισοζύγιο της γενικής κυβέρνησης αντιστοιχεί στον ανά χώρα καθορισθέντα μεσοπρόθεσμο στόχο, όπως ορίζεται στο αναθεωρημένο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, με καθορισμό του κατώτερου ορίου για το διαρθρωτικό έλλειμμα στο 0,5% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος σε τιμές αγοράς. Τα συμβαλλόμενα μέρη εξασφαλίζουν την ταχεία σύγκλιση προς τον αντίστοιχο μεσοπρόθεσμο στόχο τους. Το χρονοδιάγραμμα μιας τέτοιας σύγκλισης θα προτείνεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, λαμβανομένων υπόψη των ανά χώρα κινδύνων βιωσιμότητας. Η πρόοδος που συντελείται προς την κατεύθυνση του μεσοπρόθεσμου στόχου και η τήρηση του στόχου αυτού αξιολογούνται βάσει συνολικής εκτίμησης με σημείο αναφοράς το διαρθρωτικό ισοζύγιο, συμπεριλαμβανομένης μιας ανάλυσης δαπανών χωρίς να υπολογίζονται τα μέτρα διακριτικής ευχέρειας στο σκέλος των εσόδων, σύμφωνα με το αναθεωρημένο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης”.

περίπτωση που ένα συμβαλλόμενο μέρος κρίνει, ανεξάρτητα από την έκθεση της Επιτροπής, ότι

κάποιο άλλο συμβαλλόμενο μέρος έχει παραλείψει να συμμορφωθεί με το ίδιο άρθρο, μπορεί επίσης να προσφύγει στο Δικαστήριο. Και στις δύο περιπτώσεις, η απόφαση του Δικαστηρίου είναι δεσμευτική για τα μέρη της διαδικασίας, τα οποία λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για να συμμορφωθούν με την απόφαση εντός προθεσμίας που αποφασίζεται από το Δικαστήριο.

Σύμφωνα με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, εφόσον βάσει δικής του εκτίμησης ή εκτίμησης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ένα

συμβαλλόμενο μέρος θεωρεί ότι κάποιο άλλο συμβαλλόμενο μέρος δεν έχει λάβει τα απαραίτητα

μέτρα για να συμμορφωθεί με την αναφερόμενη στην παράγραφο 1 απόφαση του Δικαστηρίου,

μπορεί να ασκήσει προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου και να ζητήσει την επιβολή οικονομικών

κυρώσεων κατόπιν κριτηρίων τα οποία καθορίζονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο

του άρθρου 260 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αν ύστερα το Δικαστήριο

διαπιστώσει ότι το ενδιαφερόμενο συμβαλλόμενο μέρος δεν έχει συμμορφωθεί με την απόφασή

του, μπορεί να του επιβάλει ένα κατ' αποκοπή ποσό ή χρηματική ποινή ανάλογη των περιστάσεων

και τούτο δεν μπορεί να υπερβαίνει το 0,1 % του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος του.

Τα ποσά

που επιβάλλονται σε συμβαλλόμενα μέρη με νόμισμα το ευρώ καταβάλλονται στον Ευρωπαϊκό

Μηχανισμό Σταθερότητας. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, τα πρόστιμα περιέρχονται στον γενικό

προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όπως παρατηρούμε, και οι κυρώσεις που προβλέπονται στο πλαίσιο του Συμφώνου Σταθερότητας είναι αποκλειστικά χρηματικής υφής και πόρρω απέχουν από μια ενδεχόμενη αποπομπή κράτους μέλους από την Ευρωζώνη.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί πως σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις κυρώσεων, απαραίτητο συστατικό για την επιβολή τους είναι η μη συμμόρφωση κράτους μέλους με την απόφαση που έχει ληφθεί από το Συμβούλιο. Απαιτείται δηλαδή “δόλος”/“πταίσμα” του κράτους μέλους. Δεν μπορεί να οδηγηθεί σε κύρωση ένα κράτος μέλος το οποίο δεν συμμορφώνεται εξαιτίας απρόβλεπτων και ανεξέλεγκτων παραγόντων.<sup>134</sup>

Επομένως, η έκδοση πράξεως αποπομπής από την ευρωζώνη κράτους μέλους του οποίου το “πταίσμα” δεν αποδεικνύεται, θα επέσυρε ευθύνη της Ένωσης τόσο απέναντι στο αποπεμφθέν κράτος μέλος, όσο και απέναντι στους υπηκόους του με βάση την αρχή της ασφάλειας του δικαίου και των νόμιμων προσδοκιών.<sup>135</sup>

Όπως προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση του κυρωτικού συστήματος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, η μη συμμόρφωση ενός κράτους μέλους προς τις αρχές και τους κανόνες της συναντά ένα διαβαθμιζόμενο σύστημα κυρώσεων, η διαβάθμιση όμως των οποίων δεν φτάνει στο σημείο του να αποκλειστεί η συμμετοχή ενός κράτους μέλους από την Ευρωζώνη. Στόχος και εδώ φαίνεται να είναι η διόρθωση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς και όχι η ολοσχερής εξάλειψη της συμμετοχής ενός κράτους μέλους στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, ωε κύρωση λόγω αντι-ενωσιακής συμπεριφοράς.

#### *6. Το ενδεχόμενο δικαστικής ακύρωσης πράξης προσχώρησης στο ενιαίο νόμισμα*

Μια περίπτωση την οποία θα μπορούσε να ελέγξει κανείς προκειμένου να εξαντλήσει όλα τα ενδεχόμενα αποβολής κράτους μέλους από την Ευρωζώνη είναι και η δικαστική ακύρωση πράξης προσχώρησης στο ενιαίο νόμισμα. Σημειώνεται πως η προσχώρηση ενός κράτους μέλους στην Ευρωζώνη πραγματοποιείται με την έκδοση πράξεως παραγώγου ενωσιακού δικαίου και συγκεκριμένα με διαπιστωτική απόφαση αναφορικά με την πλήρωση των κριτηρίων του Μάαστριχτ, δηλαδή αναφορικά με την έξοδο του

---

134 ο.π. 42 Περάκης, σελ.

κράτους μέλους από το καθεστώς παρέκκλισης στο οποίο βρίσκεται μέχρι τότε και για το λόγο αυτό δεν θεωρείται έτοιμο να προσχωρήσει στο ενιαίο νόμισμα.

Συγκεκριμένα, πρέπει να ειπωθεί πως σαν πράξη που παράγει έννομα αποτελέσματα μπορεί να προσβληθεί με αίτηση ακύρωσης ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης με βάση την διάταξη του άρθρου 263 ΣΛΕΕ. Παρότι όμως θεωρητικά, η αίτηση ακύρωσης θα μπορούσε να παρέχει μια “διέξοδο” με βάση την οποία να ακυρώνεται η πράξη ένταξης κράτους μέλους στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, στην πράξη κάτι τέτοιο δεν είναι τόσο εύκολο.

Αφενός, ως λόγοι ακύρωσης μπορούν να νοηθούν μόνο η μη τήρηση της προβλεπόμενης διαδικασίας για την έκδοση αυτών των αποφάσεων (για παράδειγμα, αν έχει παραβλεφθεί η εισήγηση της ΕΚΤ) ή η θεμελίωση της απόφασης σε ψευδή στοιχεία λόγω πλάνης ή εξαπάτησης.

Αν τυχόν κάτι από τα παραπάνω αποδειχθεί ενώπιον του Δικαστηρίου, μια τέτοια πράξη ένταξης στην Ευρωζώνη είναι δυνατόν να ακυρωθεί. Στο σημείο αυτό όμως τίθεται το δεύτερο ζήτημα που αφορά την προθεσμία μέσα στην οποία οφείλει να έχει ασκηθεί η προσφυγή ακύρωσης. Σύμφωνα με το άρθρο 263 ΣΛΕΕ, η προσφυγή ακύρωσης πρέπει να ασκηθεί μέσα σε δύο μήνες από την τελευταία πράξη προσχώρησης κράτους μέλους στην ευρωζώνη, διαφορετικά θα απορριφθεί ως εκπρόθεσμη.

Είναι προφανές ότι, παρότι υπάρχει ένα θεωρητικό ενδιαφέρον στην εξέταση των ενδεχομένων αυτών, η εφαρμογή τους στην πράξη είναι απίθανη.

#### *7. Το ενδεχόμενο ανάκλησης απόφασης του άρθρου 140 ΣΛΕΕ*

Δεδομένου ότι η ένταξη ενός κράτους μέλους στην Ευρωζώνη πραγματοποιείται με απόφαση του Συμβουλίου, με την οποία διαπιστώνει ότι ένα κράτος μέλος της Ένωσης μπορεί να βγει από το καθεστώς παρέκκλισης, εφόσον πληρούνται πλέον τα κριτήρια του Μάαστριχτ, τίθεται το ερώτημα εάν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί αποβολή κράτους μέλους από την Ευρωζώνη μέσω ανάκλησης ή ακύρωσης αυτής της πράξεως παραγώγου δικαίου. Αφενός οι πράξεις που εκδίδονται με βάση το άρθρο 140 ΣΛΕΕ είναι

νομοθετικές πράξεις οι οποίες θεσπίζονται με ειδική νομοθετική διαδικασία (288-289 ΣΛΕΕ) και μπορούν μόνο να καταργηθούν ή να αντικατασταθούν και όχι να ανακληθούν. Η αντικατάσταση όμως θα έπασχε από έλλειψη νομιμότητας.

Συμπερασματικά, δεν υπάρχει στο παρόν στάδιο εξέλιξης του ενωσιακού δικαίου κάποια δίοδος από την οποία να μπορεί να προκύψει δικαίωμα ή έμμεσος τρόπος επιβαλλόμενης αποχώρησης κράτους μέλους από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Παράλληλα, όπως επισημαίνει ο Αθανασίου, μόνο κάποια “πλάγια” οδός θα μπορούσε να σχηματιστεί μια αποβολή κράτους μέλους από την Οικονομική και Νομισματική Ένωση, μια αποχώρηση δηλαδή χωρίς την βούληση του συγκεκριμένου κράτους μέλους, είτε με εκτεταμένη χρήση του άρθρου 20 ΣΕΕ περί ενισχυμένων συνεργασιών (enhanced cooperation), είτε μέσω συνολογής μεταξύ των υπολοίπων εταίρων ενός νέου συμβατικού πλαισίου συνεργασίας (μιας “νέας Ένωσης”), χωρίς την συμμετοχή του κράτους μέλους, το οποίο οι εταίροι θέλουν να περιθωριοποιήσουν.<sup>136</sup>

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- ▲ Τα ζητήματα που αφορούν τόσο την οικειοθελή, όσο και την επιβαλλόμενη αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Οικονομική Νομισματική Ένωση είναι ιδιαίτερα πολύπλοκα και ευαίσθητα, καθώς μια ρεαλιστική αντιμετώπιση αυτών εγείρει ζητήματα πολιτικής βούλησης, τα οποία θα μπορούσαν να θέσουν υπό αμφισβήτηση τις αυστηρά νομικές προσεγγίσεις.

---

136 Αθανασίου Φ., Έξοδος κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την ευρωζώνη”, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 2/2010, σελ. 272

- ▲ Αναφορικά με την οικειοθελή αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση ως έκφανση κρατικής κυριαρχίας, είναι σαφές ότι πλέον κάθε κράτος μέλος έχει ρητά θεσπισμένο δικαίωμα με βάση το άρθρο 50 ΣΕΕ να κινήσει διαδικασία αποχώρησης από αυτήν, σε περίπτωση που για κάποιον λόγο αποφασίσει πως η σύμπλευσή του με τα υπόλοιπα κράτη μέλη αποβαίνει σε βάρος του ή σε περίπτωση που αποφασίσει πως θέλει να ανακτήσει το σύνολο των κυριαρχικών του δικαιωμάτων, τα οποία έχει παραχωρήσει στην Ένωση ως αποτέλεσμα της συμμετοχής του στο σύστημα ευρωπαϊκής διακυβέρνησης.
- ▲ Παρολαυτά, η χωλότητα που διέπει την διατύπωση του νεοσύστατου άρθρου 50 ΣΕΕ μάλλον πρέπει να εκληφθεί ως ένδειξη πως το ενδεχόμενο αποχώρησης κράτους μέλους δεν έχει ακόμα ωριμάσει σε πλήρη έκταση στο μυαλό του ενωσιακού νομοθέτη, με αποτέλεσμα μια διαφορούμενη και ανεπαρκή ρύθμιση, τόσο όσον αφορά στην ίδια την αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, όσο και στην απουσία ειδικότερων ρυθμίσεων για τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης.
- ▲ Αναφορικά με την οικειοθελή αποχώρηση κράτους μέλους από την Ευρωζώνη, η παρούσα μελέτη τείνει να υιοθετήσει την άποψη με βάση την οποία κάθε κράτος μέλος που έχει δικαίωμα να αποχωρήσει από το *maius* (την Ένωση), δεν μπορεί παρά να έχει δικαίωμα να αποχωρήσει και από το *minus* (την Ευρωζώνη).
- ▲ Επιπλέον, μια οικειοθελής αποχώρηση από την Ευρωζώνη δεν είναι δυνατόν να συνεπάγεται αυτοδικαίως και αποχώρηση από το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εφόσον υποχρέωση παραμονής στο κοινό νόμισμα δεν είναι δυνατόν να συναχθεί μόνο από την κατ' αρχήν υποχρέωση προσχώρησης σ' αυτό όταν παύει να ισχύει το καθεστώς παρέκκλισης.
- ▲ Αναφορικά με το ζήτημα της αποβολής κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση ως κύρωση για αντι-ενωσιακή συμπεριφορά, είναι ξεκάθαρο πως άνευ ρητής πρόβλεψης κάποιου σχετικού συλλογικού δικαιώματος, τέτοιο ενδεχόμενο



δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με βάση τις διαδικασίες και τους κανόνες του ενωσιακού δικαίου, καθώς θα επέσυρε την διεθνή ευθύνη της Ένωσης και θα γεννούσε ενδεχομένως δικαίωμα αποζημίωσης του κράτους-αποδέκτη της απόπειρας αποβολής.

- ▲ Αναφορικά με το ίδιο ζήτημα, ύστερα από εξέταση της αυστηρότερης θεσπισμένης κύρωσης, δηλαδή του άρθρου 7 ΣΕΕ περί αναστολής δικαιωμάτων κράτους μέλους που προβαίνει σε σοβαρή και διαρκή παραβίαση των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως η συγκεκριμένη διάταξη δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής ούτε στο πλαίσιο της αποβολής από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά ούτε και στο πλαίσιο αποβολής από την Ευρωζώνη, καθώς είναι αυστηρά κλειστός ο αριθμός, αλλά και το είδος των αρχών για τις οποίες κάνει λόγο το άρθρο 2.
- ▲ Το ίδιο ισχύει και αναφορικά με το ζήτημα της αποβολής κράτους μέλους από την Ευρωζώνη, και πάλι υπό μορφή κύρωσης προς κράτος μέλος το οποίο παρέβη τους κανόνες που θέτει το σύστημα της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης, καθώς η Ένωση διαθέτει επαρκείς κυρώσεις οι οποίες περιέχονται στις Συνθήκες αλλά και στο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, οι οποίες είναι σε θέση να επαναφέρουν “σε τάξη” ένα παρεκκλίνον κράτος μέλος και οι οποίες είναι, σε κάθε περίπτωση”, είναι κυρώσεις αποκλειστικά οικονομικής φύσεως.
- ▲ Υπενθυμίζεται πως η μόνο εμμέσως θα μπορούσε μερίδα κρατών μελών να αποβάλει συγκεκριμένο κράτος μέλος το οποίο κρίνεται ανεπιθύμητο, μέσω της δημιουργίας μια νέας Ένωσης με σύναψη νέων πρωτογενών ενωσιακών κειμένων, στα οποία δεν θα πάρει μέρος το κράτος αυτό. Παράλληλα, άλλη επιλογή αποτελεί μια εκτεταμένη χρήση της ενισχυμένης συνεργασίας μεταξύ μερίδας κρατών μελών, στους τομείς στους οποίους το “ανεπιθύμητο” κράτος μέλος θεωρητικά πάσχει.

- ▲ Βέβαια, όπως καταλήγει και ο Zbiral, σε έναν κόσμο με κυρίαρχα κράτη μέλη, τίποτα δεν μπορεί να θεωρείται πραγματικά αναστρέψιμο...<sup>137</sup>.
- ▲ Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στο καθήκον αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας<sup>138</sup> του άρθρου 222 ΣΛΕΕ, με βάση το οποίο τα κράτη μέλη οφείλουν να προσφέρουν χείρα βοήθειας στα υπόλοιπα κράτη μέλη, εμπνεόμενα από το συνολικό πνεύμα και την γενικότερη στοχοπροσήλωση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος.
- ▲ Το βασικότερο όμως συμπέρασμα είναι πως, παρά την έλλειψη σχετικών διατάξεων στο κείμενο των Συνθηκών, οι οποίες να προβλέπουν δυνατότητα αποκλεισμού κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη, φαίνεται να πληθαίνουν εξωνομικά φαινόμενα τα οποία εκμεταλλεύονται τόσο τα περιθώρια που αφήνει η ρήτρα οικειοθελούς αποχώρησης, όσο και το γενικότερο πολιτικο-οικονομικό κλίμα, ώστε να ασκήσουν αφόρητες πολιτικές πιέσεις σε κράτη μέλη ώστε να αποχωρήσουν οικειοθελώς, προβαίνοντας ουσιαστικά σε κάποιου τύπου “κεκαλυμμένη” αποβολή κράτους μέλους. Φυσικά, τέτοια φαινόμενα εγείρουν ζητήματα παραβίασης θεμελιωδών αρχών της ενωσιακής έννομης τάξης.
- ▲ Κατά τον έλεγχο των νομικών δυνατοτήτων αποχώρησης και αποβολής από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Οικονομική και Νομισματική Ένωση, δεν πρέπει επίσης να παραβλέπεται η πάγια κρίση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης σύμφωνα με την οποία η ενοποιητική διαδικασία είναι μη αναστρέψιμη, όπως προκύπτει και από την θεμελιακή απόφαση Costa/E.N.E.L.

---

137 Zbiral R., Exit from Eurozone under the regime of the Lisbon Treaty: Reality or Wishful Thinking?, 2010, [http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user\\_upload/PF-katedry/politologie/Exit\\_from\\_eurozone\\_under\\_the\\_Lisbon\\_Treaty\\_v2.pdf](http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF-katedry/politologie/Exit_from_eurozone_under_the_Lisbon_Treaty_v2.pdf)

138 βλ. και Bieber R. - Maiani F., Sans Solidarite point d' Union Europeenne, Regards Croises sur les crises de l' Union Economique et monetaire et du Systeme europeen commun d' asile, Revue Trimestrielle de Droit Europeen, vol. 48 (2), avril-juin 2012, σελ. 1

- ▲ Πρέπει να υπομνησθεί πως το όραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μπορεί να μην υπήρξε ποτέ ιδανικό στις λεπτές του γραμμές καθώς πάντα διέθετε ατροφικές πλευρές (κάποιες από τις οποίες συνεχίζει να έχει), όμως έχει διαγράψει μια πορεία αξιόλογη και ενθαρρυντική μέσα από διάφορες κρίσεις<sup>139</sup> και δυσκολίες. Ευκαταίο είναι ότι η Ένωση θα καταφέρει να ξεπεράσει και αυτήν την τόσο μεγάλης έκτασης χρηματοπιστωτική κρίση, αναδιπλούμενη στους κόλπους της, καταλήγοντας να αξιοποιήσει προς όφελός της τη συγκυρία, ώστε να διορθώσει τα όποια κακώς κείμενα ετεροκαθορίζουν την λειτουργία της.
- ▲ Η κρίση έφερε στο φως την διάσταση ανάμεσα στην συγκέντρωση της νομισματικής πολιτικής (τουλάχιστον για τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης) και την αποκέντρωση της δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία παραμένει στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών και επαφίεται στην εγχώρια πολιτική του κάθε κράτους μέλους<sup>140</sup>, με αποτέλεσμα να διαφανούν οι θεσμικές διαφορές που υπάρχουν στον φορολογικό τομέα από κράτος μέλος σε κράτος μέλος.
- ▲ Εν ολίγοις, η διαρκώς εξαπλούμενη οικονομική κρίση και τα συνεπακόλουθα προβλήματα που δημιουργεί περισσότερο τείνουν να ενδυναμώσουν παρά να αποδυναμώσουν το ενωσιακό συμμετοχικό δυναμικό, εμπλουτίζοντας την ενωσιακή εμπειρία με νέα δεδομένα και νέους τρόπους διαχείρισης τους.
- ▲ Αποτελεί πάντως πραγματικότητα το γεγονός ότι αν εξαιτίας της μετακύλισης της οικονομικής αστάθειας σε ολόένα και περισσότερα κράτη της Ευρώπης, δρομολογούνταν η εισαγωγή ρυθμίσεων που θα επέτρεπαν την αποβολή κρατών μελών από τα υπόλοιπα κράτη μέλη θα απειλείτο η ασφάλεια δικαίου και θα δημιουργούνταν μεγάλη συγχυση και σοβαρές νομικές επιπλοκές τόσο επίπεδο κρατών, όσο και σε επίπεδο φυσικών και νομικών προσώπων. Εξάλλου, η

---

139 Για την κρίση της “άδειας καρέκλας” βλ. και Dinan D., *Ever Closer Union – An Introduction to European Integration*, second edition, Lynne Rienner Publishers, 1999

140 βλ. Athanassiou Ph., *Of Past Measures and Future Plans for Europe's Exit from the Sovereign Debt Crisis: What is Legally Possible (and What Not)*, *European Law Review*, vol.36, 2011, σελ. 574

διάσπαση ή διάρρηξη μιας τόσο εξελιγμένης έννομης τάξης θα πρόδιδε ένα από τα μεγαλύτερα σύγχρονα οράματα.

- ▲ Πάντως, δεν χωράει αμφιβολία πως οι μεταρρυθμίσεις<sup>141</sup> της Συνθήκης της Λισαβόνας εμφύσησαν νέα<sup>142</sup> πνοή στον ενωσιακό ορίζοντα, κάνοντας ένα βήμα πιο πέρα προς μια περισσότερο ευέλικτη Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία μπορεί να εξελιχθεί σε έναν οργανισμό ακόμη δυνατότερο και περισσότερο αλληλέγγυο.

## **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ελληνική)**

Αγραπίδη-Γκόρτσου Βίκυ, Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα στο θεσμικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006

Κακούρης Κ., Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου Γενικής Θεωρίας του Δικαίου Μετα-νομικές, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1998

---

141 βλ. και Χριστιανός Β., Η Συνθήκη της Λισαβόνας και οι νέοι κανόνες λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΝοΒ, Τομ. 57 (2009). 821

142 Angela Merkel στο προοίμιο του Piris J-C., *The Lisbon Treaty – A Legal and Political Analysis*, Cambridge, 2010: “... η Συνθήκη της Λισαβόνας καθιστά την Ευρωπαϊκή Ένωση δυνατότερη και περισσότερο ανεξάρτητη στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, ενώ εσωτερικά καθίσταται περισσότερο δημοκρατική, κάτι το οποίο σημαίνει ότι (η Ένωση) είναι πλέον εξοπλισμένη καλύτερα ώστε να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις ενός διαρκώς παγκοσμιοποιούμενου κόσμου”.

Μούσης Ν., Ευρωπαϊκή Ένωση Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική, δέκατη αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2003

Νάσκου - Περράκη Π., Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών – Η Θεσμική Διάσταση, πέμπτη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2011

Παπαγιάννης Δ., Ευρωπαϊκό Δίκαιο, τέταρτη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2011

Περάκης Μ., Η Ένταξη και Εφαρμογή του Διεθνούς Κανόνα στην Έννομη Τάξη της ΕΕ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

Περάκης Εμ., Τα Δικαιοδοτικά Όρια του ΔΕΚ υπό Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009

Ρούκουνας Εμ., Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010

Ρούκουνας Εμ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, τρίτη έκδοση, Αθήνα, 2004

Σαχπεκίδου Ε., Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2011

Σκανδάμης Ν., Ευρωπαϊκό Δίκαιο Ι – Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003

Σκανδάμης Ν., Ευρωπαϊκό Δίκαιο Ι – Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Οργανική υπόσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003

Σκανδάμης Ν., Το κράτος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ι, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986

Σκανδάμης Ν., Ευρωπαϊκό Κοινοτικό και Ελληνικό Δίκαιο Προσαρμογής, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1992

Σκανδάμης Ν., Το παράδειγμα της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης: Μεταξύ κυριαρχίας και αγοράς, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006

Σκανδάμης Ν., Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, Βιβλιοθήκη Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη – Αθήνα, 1985

Σκουρής Β., Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003

Χριστιανός Β., Εισαγωγή στο Δίκαιο Της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011

Χριστιανός Β., Κουσκουνά Μ., Παπαδοπούλου Ρ.-Ε., Περάκης Μ., Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011

Χριστιανός Β. - Περάκης Μ., Νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά την Συνθήκη της Λισαβόνας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010

Χριστιανός Β., Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ – Κατ' Άρθρο Ερμηνεία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012

Χριστιανός Β., Μετεξελίξεις της προσφυγής λόγω παραβάσεως στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010

**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ(ξενόγλωσση)**

Foster N., Foster on EU Law, second edition, Oxford, 2009

Hartley T.C., The Foundations Of European Community Law, Sixth Edition, Oxford, 2007

Jacobs F. G., The Sovereignty of Law – The European Way, The Hamlyn Lectures, Cambridge 2006

Konstandinides Theodore, Division Of Powers in European Union Law – The Delimitation of Internal Competence between the EU and the Member States, European Monographs, Kluwer Law International, 2009

Maduro M. P. - Azoulai L., The Past and Future of EU Law – The Classics of EU Law Revisited on the 50<sup>th</sup> Anniversary of the Rome of Treaty, Hart Publishing, 2010

Piris J-C., The Lisbon Treaty – A Legal and Political Analysis, Cambridge, 2010

De Rome a Lisbonne – Commentaire Article par Article des Traités UE et CE, deuxième édition sous la direction de Isabelle Pingel, Helbing Lichtenhahn – Dalloz – Bruylant, 2010

Dinan D., Ever Closer Union – An Introduction to European Integration, second edition, Lynne Rienner Publishers, 1999

#### **ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ (ελληνική)**

Αγραπίδη Β., Το Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας: ένας προσωρινός θεσμικός μηχανισμός έκτακτης κεφαλαιακής ενίσχυσης για τη διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 2/2010, σελ. 317

Αθανασίου Φ., Έξοδος κράτους μέλους από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την ευρωζώνη”, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 2/2010, σελ. 269



Περάκης Μ., Η νομική διάσταση της εξόδου κράτους μέλους από τη ζώνη του ευρώ ή/και την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό το φως του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου, Νομικό Βήμα, σελ. 2246-2262, τόμος 59, 2011

Περάκης Μ., Η Δημοσιονομική Σταθερότητα ως έννομο αγαθό στην κοινοτική έννομη τάξη, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 1, 2009

Σκανδάμης Ν., Νομική Προσέγγιση του Ελληνικού Μνημονίου, Ευρωπαϊών Πολιτεία, τεύχος 2/2010, σελ. 237

Χριστιανός Β., Η Συνθήκη της Λισαβόνας και οι νέοι κανόνες λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΝοΒ, Τομ. 57 (2009). 821

Χριστιανός Β., συνέντευξη στο ηλεκτρονικό περιοδικό De Jure της ELSA Athens, τεύχος 5, Μάρτιος-Μάιος 2012

#### **ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ (ξενόγλωσση)**

Athanassiou Ph., Of Past Measures and Future Plans for Europe's Exit from the Sovereign Debt Crisis: What is Legally Possible (and What Not), European Law Review, vol.36, 2011

Athanassiou Ph., “Withdrawal and Expulsion from the EU and the EMU: Some Reflections”, ECB Legal Working Paper Series, No.10 / December 2009

Begg I., Quick Entry for the New Members – A Good Or Bad Thing?, Paper for the Conference “EU Enlargement and the Baltic Sea Region” (The Swedish Institute of International Affairs, 2003)

Bieber R. - Maiani F., Sans Solidarite point d' Union Europeenne, Regards Croises sur les crises de l' Union Economique et monetaire et du Systeme europeen commun d' asile, Revue Trimestrielle de Droit Europeen, vol. 48 (2), avril-juin 2012

Dor E., Leaving the Euro Zone – A User's Guide, IESEG Working Paper Series 2011-ECO-06

Eichengreen B., Sui Generis EMU, Economic Papers 303, February 2008

Fischer-Lescano A., Joerges C., Wonka A., The German Constitutional Court's Lisbon Ruling: Legal and Political Science Perspectives, ZERP Discussion Paper 1/2010

Friel R., Secession from the European Union: Checking out of the proverbial “cockroach motel”, Fordham International Law Journal, vol. 27, σελ. 590, 2004

Friel R., Providing a Consitutional Framework for Withdrawal from the EU: article 59 of the Draft European Constitution, International and Comparative Law Quarterly, vol. 53, 407, 2004

Harhoff F., “Greenland's Withdrawal from the European Communities”, CMLRev, Vol.20 (1983)

Herbst J, Observations on the Right to Withdraw from the European Union: Who are the “Masters of the Treaties”?, German Law Review, Vol. 6, no.11, 2005

Hlavac M., *Less Than a State, More Than an International Organization: The Sui Generis Nature of the European Union*, Georgetown University, Georgetown Public Policy Institute, December 2010

Houser M., *La Federalisation du Budget de l' Union Europeenne*, *Revue de Droit de l' Union Europeenne*, vol. 4, 2009

Jakab A., *Neutralizing the Sovereignty Question Compromise Strategies in Constitutional Argumentation before European Integration and since*, *European Constitutional Law Review*, 2: 375–397, 2006

Lechner S. – Ohr R. , *The right of withdrawal in the treaty of Lisbon: a game theoretic reflection on different decision processes in the EU*, *Eur. J. Law Econ.*, 2011

Louis J.V., *L 'Union Economique et monetaire de Maastricht a la crise*, *Revue Des Affaires Europeennes – Law And European Affairs*, Bruylant, 2012/1

MacCormick N., *The Maastricht Urteil: Sovereignty Now*, *European Law Journal*, Vol.1, No. 3, November 1995

Magliveras K., “*Membership in International Organizations*” in *Research Handbook on the Law of International Organizations*, Edward Elgar Publishing, 2011

Merlin M., *Le Nouveau Systeme Europeen de Supervision Financiere*, *Revue de Droit de l' Union Europeenne*, vol.1, 2011

Proctor C., “*The Future of the Euro-What Happens if a Member State Leaves?*”, *European Business Law Review*, vol., 2006

Proctor C., “*The Future Of The Euro: Could A Member State Leave?*”, 2011

Redzepagic S. - Zafiroski J., Retrait de la Zone Euro,  
<http://oliver.efri.hr/~euconf/2011/docs/Session2/4.%20Redzepagic%20Zafiroski.pdf>

Scott H. S., When The Euro Falls Apart – A Sequel, Harvard Law Review, 2012

Smits R., The European Constitution and EMU: An appraisal, Common Market Law Review vol. 42, 425–468, 2005

Sohn L. B., Expulsion or Forced Withdrawal from an International Organization, Harvard Law Review, vol. 77, number 8, 1964

Thieffry G., “Not so Unthinkable – The Break-up of the European Monetary Union”, International Financial Law Review, Vol.24 (2005)

Thym D., “United in Diversity” - The Integration of Enhanced Cooperation Into the European Constitutional Order, German Law Review, p. 1731 – 1748, Vol. 6, no.11, 2005

Weiler Joseph H.H., Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of the European Economic Community, 20 Israel Law Review vol. 282, 1985

Weiss F., Greenland's Withdrawal from the European Communities, European Law Review, 10, 1985, p.173

Zbiral R., Exit from Eurozone under the regime of the Lisbon Treaty: Reality or Wishful Thinking?, 2010, [http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user\\_upload/PF-katedry/politologie/Exit\\_from\\_eurozone\\_under\\_the\\_Lisbon\\_Treaty\\_v2.pdf](http://www.pf.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF-katedry/politologie/Exit_from_eurozone_under_the_Lisbon_Treaty_v2.pdf)

## **NΟΜΟΛΟΓΙΑ**

ΔΕΚ 26/62, NV Algemene Transport-en Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen, απόφαση της 05.02.1963, Συλλογή, ειδ. Εκδ. σελ. 863

ΔΕΚ 6/64, Flaminio Costa v. ENEL, απόφαση της 15.07.1964, Συλλογή, ειδ. Έκδ. Σελ. 1191

ΔΕΚ 90/63 και 91/63, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου και Βελγίου, απόφαση της 13.11.1964, Συλλογή, Ειδ. Εκδ. Σελ.1223  
απόφαση ΔΕΚ 104/81, απόφαση της 26.10.1982 Hauptzollamt Mainz/Kupferberg & Cie., Συλλ. 1982, σελ. 3641  
απόφαση ΔΕΚ 181/73, απόφαση της 30/4/1974, Haegemann/Belgian State, Συλλ. 1974, σελ. 449  
απόφαση ΔΕΚ Επιτροπή/Ιταλία, απόφαση της 19/1/1993, Συλ. 1993, I-191

## **ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ**

<http://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?language=el>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:020:el:PDF>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:el:PDF>

<http://www.ecb.int/ecb/history/emu/html/index.el.html>

[http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AD%CF%82\\_%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82](http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82)

<http://ssrn.com/abstract=1719308>

[http://ec.europa.eu/economy\\_finance/publications/publication12091\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication12091_en.pdf)

[http://europa.eu/about-eu/countries/index\\_el.htm](http://europa.eu/about-eu/countries/index_el.htm)

[http://europa.eu/lisbon\\_treaty/index\\_el.htm](http://europa.eu/lisbon_treaty/index_el.htm)

<http://www.bundesverfassungsgericht.de/pressemitteilungen/bvg09-072en.html>

[http://europa.eu/abc/12lessons/lesson\\_6/index\\_el.htm](http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_6/index_el.htm)

<http://www.ecb.int/ecb/history/emu/html/index.en.html>

[http://european-council.europa.eu/media/639238/06\\_-\\_tscg.el.12.pdf](http://european-council.europa.eu/media/639238/06_-_tscg.el.12.pdf)

[http://europa.eu/legislation\\_summaries/development/overseas\\_countries\\_territories/index\\_el.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/development/overseas_countries_territories/index_el.htm)

[http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf](http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf)

[http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/ec/00400-C.EN5.htm](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00400-C.EN5.htm)

[http://europa.eu/legislation\\_summaries/institutional\\_affairs/treaties/treaties\\_introduction\\_el.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_introduction_el.htm)

[http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic162929.files/C\\_Europes\\_Legal\\_Political\\_Institutions/c\\_reading\\_maccormick.pdf](http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic162929.files/C_Europes_Legal_Political_Institutions/c_reading_maccormick.pdf)

[http://www.germanlawjournal.com/pdfs/FullIssues/pdf\\_Vol\\_06\\_No\\_11.pdf](http://www.germanlawjournal.com/pdfs/FullIssues/pdf_Vol_06_No_11.pdf)

[http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/june/6/newsid\\_2499000/2499297.stm](http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/june/6/newsid_2499000/2499297.stm)

[http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1\\_1\\_1969.pdf](http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf)

[http://europa.eu/abc/12lessons/lesson\\_7/index\\_el.htm](http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_7/index_el.htm)

<http://www.mpifg.de/people/mh/paper/ZERP%20Discussion%20Paper%201.2010.pdf>

<http://www.reuters.com/article/2011/11/03/us-greece-eu-eurozone-idUSTRE7A23TY20111103>

[http://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fapp2.expansion.com%2Fzonadescargas%2FobtenerDocumento.html%3Fcodigo%3D14196&ei=gvp\\_UPfCO8PZtAaF8YHgBQ&usg=AFQjCNG5dWWO77dVPDdy\\_PUXTztb0sOL6A&sig2=4H8rY0XR1MnLU\\_BaUiu2oA](http://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fapp2.expansion.com%2Fzonadescargas%2FobtenerDocumento.html%3Fcodigo%3D14196&ei=gvp_UPfCO8PZtAaF8YHgBQ&usg=AFQjCNG5dWWO77dVPDdy_PUXTztb0sOL6A&sig2=4H8rY0XR1MnLU_BaUiu2oA)

[http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1\\_en.htm#](http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm#)

[http://ec.europa.eu/economy\\_finance/economic\\_governance/sgp/index\\_el.htm](http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_el.htm)

[http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11951K/tif/TRAITES_1951_CECA_1_EN_0001.tif)

[lex.europa.eu/en/treaties/dat/11951K/tif/TRAITES\\_1951\\_CECA\\_1\\_EN\\_0001.tif](http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11951K/tif/TRAITES_1951_CECA_1_EN_0001.tif)



